

ALDE FRYSKE TSJERKEN

nr. **25** juni 2021



Glaskunst als geloofsbelijdenis
Het grafmonument in Holwerd
Geelgieters en koperslagers
De Mariakerk van Buitenpost

In dit nummer

In dit nummer

Alde Fryske Tsjerken

opvolger van 'Keppelstok'

nr. 25 juni 2021

ISSN 2210-7657

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

Opgericht 9 september 1970

Dagelijks bestuur en directie

Drs. Jan Kersbergen, voorzitter

Drs. Jan-Meinte Postma, vicevoorzitter

Ing. Martin Weerd, secretaris

Drs. Hanneke Lens, penningmeester

Mr. Ebe Veerman

Hester Simons BA, directeur

Adres

Postbus 137

8900 AC Leeuwarden

Bezoekadres: Emmakade 59

Tel: 058-2139666

E-mail: info@aldefrysketsjerken.nl

Rabobanknr: NL81 RABO 0172 4165 82

ING: NLO7 INGB 0000 7307 89

Donateurschap

Minimaal per jaar € 17,50

Opzegging vóór 1 november via

info@aldefrysketsjerken.nl of schriftelijk naar
bovenstaand adres

Redactie

Hans Willems, voorzitter

Drs. Louw Dijkstra, secretaris

Drs. Hylke Algra

Prof. dr. Sible de Blaauw

Drs. Willem Hansma

Dr. Marie-Anne de Harder

Drs. Marlies Stoter

Dr. Oebele Vries

Redactieadres

Postbus 137

8900 AC Leeuwarden

E-mail: louw.dijkstra@hetnet.nl

Deze uitgave wordt mede
mogelijk gemaakt door:

provincje fryslân
provincie fryslân



Professionele Organisatie voor
Monumentenbehoud

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

1

JAN HENK HAMOEN

Glaskunst als geloofsbelijdenis

*De bijna honderdjarige Jentsje Popma:
schilder, beeldhouwer, glazenier*



6

YME KUIPER

De kolonel, de gravin en het
grafmonument in Holwerd

*Het leven van Hessel Meckema van
Aylva (1608-1660)*



11

Stichtingsnieuws



19

MARCO BLOKHUIS

Geelgieters en koperslagers

Koperen voorwerpen in Friese kerken (2)



25

WILLEM HANSMA

De Mariakerk van Buitenpost

Aanwinst met museale allure



Foto voorzijde: Siem Akkerman (pag. 3)



JAN HENK HAMOEN

Glaskunst als geloofsbelijdenis

De bijna honderdjarige Jentsje Popma: schilder, beeldhouwer, glazenier

Omstanders aan het meer, 1970, Doopsgezinde Kerk, Rottevalle. Foto Siem Akkerman

Op 30 september hoopt Jentsje Popma honderd jaar te worden. Het jubileum wordt gevierd met een boek¹ en twee tentoonstellingen: een zomertentoonstelling in de Grote Kerk in Leeuwarden en een verkooptentoonstelling in de kerk van Jorwert. Als schilder en beeldhouwer heeft hij een indrukwekkend oeuvre opgebouwd. Minder bekend is zijn werk als glazenier. In verschillende kerken in Friesland heeft hij zijn sporen nagelaten.

Als monumentaal kunstenaar is Jentsje Popma misschien wel het bekendst en meest zichtbaar door zijn beelden. Ik noem het beeld van Anne Vondeling, de bekende sociaaldemocratische politicus, dat een prominente plaats kreeg op de Nieuwestad in Leeuwarden. Enkele jaren later maakte hij een bronzen beeld van de dichter-predikant François Haverschmidt. Dit beeld is te zien aan de Westerplantage in Leeuwarden.

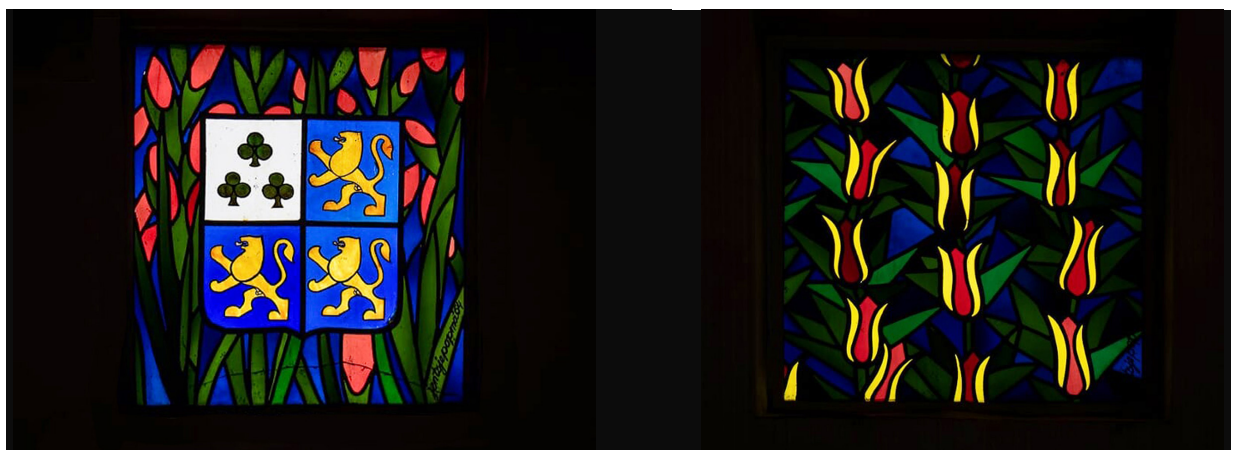
Maar Popma hield zich ook al vroeg bezig met de glazenierskunst. Eén van zijn eerste ontwerpen is een gebrandschilderd glas-in-lood raam in het provinciehuis

in Leeuwarden, dat hij in 1952 ontwierp. Het werd enkele jaren later gevolgd door een gedenkraam in het toenmalige gemeentehuis in Sellingen (1954) en de bekende 'tulpen' in het voormalige gemeentehuis in Stiens (1964).²

Popma maakte bij zijn glazenierswerk gebruik van verschillende technieken: gebrandschilderd glas, glas-in-lood, in reliëf gespoten glas en glasappliqué. Toen hij in november 1952 geïnterviewd werd door een journalist van de *Friese Koerier*, was hij bezig met ramen voor Crackstate in Heerenveen. Volgens de krant was Popma op dat moment de enige in Friesland die ook echt zelf het schilderen en branden van het glas voor zijn rekening durfde te nemen.³

BIJBELSE INTERESSE

Popma groeide niet op in een kerkelijk milieu, maar kwam via een buurjongen in contact met de Bijbelse verhalen. Die raakten hem op de een of andere manier. Zijn interesse in bijbelse thema's leidde tot een aantal opdrachten om gekleurde ramen te maken in kerken en



Tulpen, 1964, glas-in-lood - gekleurd glas, 100x90 cm, Gemeentehuis Stiens. Foto's Siem Akkerman



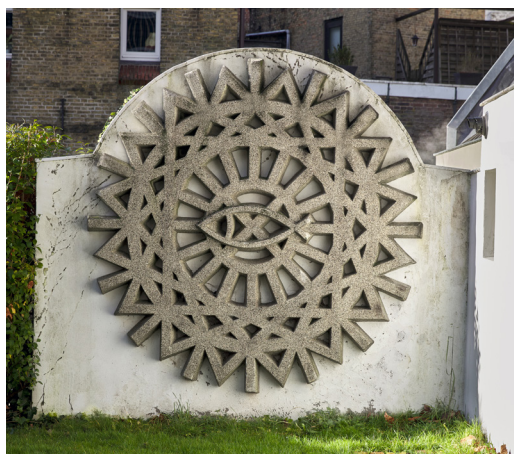
Marta, St. Gertrudiskerk, 1953, glas-in-lood, 55x80 cm, Protestantse Gemeente Workum.



Maria, St. Gertrudiskerk, 1953, glas-in-lood, 55x80 cm, Protestantse Gemeente Workum. Foto's Reinder Herder

Jentsje Popma en de Stifting Nijkleaster

In het najaar van 2012 was de officiële start van de Stifting Nijkleaster. Een enthousiaste groep mensen begon onder leiding van ds. Hinne Wagenaar als pionierspredikant van de Protestantse Kerk met zijn vrouw Sietske Visser aan een lange maar veelbelovende weg naar het bouwen aan een plek in Friesland waar stilte, bezinning en verbinding de centrale noties zouden zijn. Een spirituele ontmoetingsplek in verbondenheid met de Friese traditie van taal, landschap en geloof. Velen vinden inmiddels de weg naar Nijkleaster: gelovigen van allerlei snit, niet-kerkelijken, zinzoekers, maar ook groepen zoals kerkenraden, verenigingen en scholen.



Hynstebloom, 1963, beton, Potmargewal Leeuwarden, collectie Stifting Nijkleaster. Foto Reinder Herder

In 2013 verraste Jentsje Popma de Stifting Nijkleaster met het aanbod zijn monumentale werk *De Hynstebloom* aan Nijkleaster te schenken. Dat werk, dat zich nu nog bevindt aan de buitenmuur van het voormalige atelier van Popma aan de Potmargewal 13-15 in Leeuwarden, zal een prominente plaats krijgen aan de buitenmuur van It Westerhûs, het toekomstige kloostergebouw van Nijkleaster in Hilaard. In 2015 schonk hij dat atelier en alle nog in zijn bezit zijnde werken eveneens aan de Stifting Nijkleaster om de realisatie van het klooster mede mogelijk te maken.

kapellen. Hierna laat ik een drietal voorbeelden zien, hoewel er meer te noemen zouden zijn.⁴

De St. Gertrudiskerk in Workum is een laatgotische kerk, die aan het eind van de vijftiende eeuw ontstond door uitbreiding van het bestaande eenbeukige godshuis. De bouwwerkzaamheden namen ruim een eeuw in beslag, zodat de kerk aan het begin van de zeventiende eeuw zijn huidige vorm kreeg. In de jaren 1939 - 1951 vond er een omvangrijke restauratie plaats. Aan het eind van die restauratie schonk de vrouwenvereniging 'Weest een zegen' een aantal ramen aan de kerk.

Door monumentenzorg werd Popma aanbevolen en de opdracht werd hem ook gegund. Popma bezocht de kerk in het najaar van 1952 en ontwierp vervolgens twee ramen.

Op het ene raam zien we Maria, de zuster van Lazarus, afgebeeld. Ze ligt geknield op een rood kussen, heeft de handen gevouwen en het hoofd gebogen. Het is een luisterende en haast devote houding.

Het andere raam is gewijd aan Marta, gekleed in een fel rood gewaad met blote armen. Ze heeft een kruikje in haar hand en twee sleutels aan haar gordel. Regnerus Steensma concludeert daarbij: 'Niet zonder reden zal het bestuur van 'Weest een zegen' gekozen hebben voor de uitbeelding van deze twee bijbelse vrouwen. Ze zijn de personificaties van bidden en werken en vormen de verbeelding van het verhaal uit Lukas 10 vers 38-42, waar Jezus tot Marta zegt: 'Marta, Marta, je bent zo bezorgd en maakt je veel te druk. Er is maar één ding noodzakelijk. Maria heeft het beste deel gekozen en dat zal haar niet worden ontnomen' ⁵.



Jezus aan het meer van Tiberias, 1970, Doopsgezinde Kerk, Rottevalle. Foto Siem Akkerman

VAN ZWART NAAR BLAUW

Popma verbeeldt Maria in een donkerblauw gewaad en sluit daarbij aan bij een eeuwenoude traditie. Tot de 12de eeuw was Maria vaak gekleed in het zwart of een andere donkere kleur vanwege haar rouw om de dood van Jezus. In de Middeleeuwen kanteelde dat beeld. Ultramarijn was toen het duurste pigment, gemaakt van het kostbare lapis lazuli, een natuurgesteente met een azuurblauwe kleur. De kerk dicteerde dat deze kleur gebruikt moest worden voor de uitbeelding van Maria. Het dure ultramarijn werd symbool voor haar heiligheid en deugdzaamheid.

Het blauwe ultramarijn vormt een contrast met het rood van de aarde, precies de kleur die Popma kiest voor de kleding van Marta. Zij wordt vaak afgebeeld in een eenvoudig gewaad, met een schort en allerlei attributen die verwijzen naar huishoudelijke werkzaamheden. Popma beeldt haar geheel in die traditie ook uit met opgestroopte mouwen, een kan in haar hand en sleutels aan haar gordel.

Op latere leeftijd kwam Jentsje Popma in contact met ds. Else Atie Franken-Duparc (1911-2000), die predikant was in de Doopsgezinde Gemeente van Rottevalle. Popma leed aan chronische hoofdpijn en de artsen konden hem niet helpen. De behandelend arts verwees hem door naar Franken-Duparc, die in haar pastoraal centrum *Heliatros* mensen begeleidde op weg naar heling. Het werd een jarenlang en intensief contact. Zo intensief dat hij zich liet dopen. Dat gebeurde op 17

mei 1970, Eerste Pinksterdag, tegelijk met de zoon van ds. Franken.

In de doopsgezinde traditie is het gebruikelijk om dan een persoonlijke geloofsbelijdenis te schrijven. Popma beloofde twee ramen te ontwerpen en te schenken aan de gemeente: 'Dat is mijn geloofsbelijdenis'.⁶ Die twee ramen zijn nog steeds prominent aanwezig aan weerszijden van de preekstoel.

JEZUS AAN HET MEER VAN TIBERIAS

De twee ramen links en rechts van de preekstoel vormen een duidelijke eenheid. Het linker raam is gemaakt in een stralend blauw, dat vanaf de onderkant van blauwgroen via het blauwe water overgaat in een hemelsblauw. Op de voorgrond is Jezus te zien, staande aan de oever van het meer. In de verte een scheepje met daarin enkele discipelen. De Jezusfiguur heeft de blik – via de preekstoel? – gericht naar het rechter raam met twee toehoorders.

De blik is nu overigens niet op het water gericht maar op de oever, met op de achtergrond de heuvels en de bomen rondom het meer van Tiberias. Het is een thema dat Popma blijkbaar erg aansprak, want hij gebruikte datzelfde motief kort daarvoor voor *Het Anker*, een plastiek dat hij in 1965 ontwierp voor de buitenmuur van de toenmalige Katholieke Nijverheidsschool voor meisjes (tegenwoordig het hoofdgebouw van de schoolkoepel Bisschop Möller Stichting) aan de Archipelweg in Leeuwarden.

De ramen verbeelden het verhaal uit het Marcus-evangelie, waarin verteld wordt dat er zo'n grote menigte mensen naar Jezus toe kwam, dat hij in een bootje stapte om van daaruit de mensen toe te spreken. Dat tafereel zette Popma in twee verbeeldingen in glas neer.

De verhouding tussen kunstenaar en architect is vaak complex. Popma was zich daar zeer van bewust. Zo



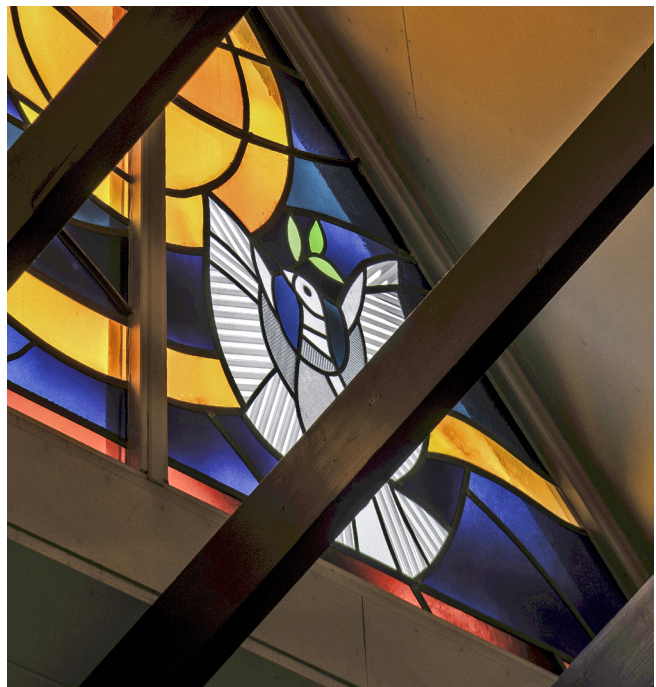
Anker, 1970, chamotteklei, hoofdgebouw Bisschop Möller Stichting, Leeuwarden. Foto Reinder Herder



Interieur Bethelkerk in Leeuwarden. Foto Siem Akkerman

wees hij in 1956 in de *Leeuwarder Courant* al op de ondergeschikte rol die de beeldende kunst had in de relatie met de architectuur. De kunstenaar wordt altijd achteraf ingeschakeld en moet zich schikken. 'Dat is fout,' stelde Popma onomwonden. Zijn ergernis over het achteraf moeten wegwerken van fouten van een architect door middel van een raam of wandkunstwerk, zou nooit verdwijnen.⁷

Dit artikel wilde ik dan ook besluiten met het ontwerp van een raam dat in deze categorie valt. De Christelijke Gereformeerde Kerk van Leeuwarden besloot in de jaren tachtig van de vorige eeuw de Bethelkerk aan de Wijbrand de Geeststraat af te stoten en nieuwbouw te plegen op het terrein van haar tweede kerkgebouw, De Rank, aan de Huizumerlaan. Men betrok een architectenbureau en een aannemerscombinatie bij de plannen en ging voortvarend aan het werk. Nadat de nieuwe Bethelkerk op 19 december 1986 in gebruik was genomen, bleek er echter een onvoorziene complicatie: de lichtinval vanuit het raam boven de preekstoel was dusdanig storend voor de aanwezigen dat de architect aan Popma vroeg om daarvoor een glas-in-loodraam te ontwerpen. Wie een foto van het interieur van de kerk ziet, kan zich daar iets bij voorstellen.



Duif na de zondvloed, glas in lood, 320 x 160 cm, 1986, de Bethelkerk in Leeuwarden. Foto Siem Akkerman

Popma ontwierp een eenvoudig raam in de vorm van een driehoek. Deze correspondeert met de driehoekige raampartijen in de gevels en de top van het dak van de kerk. Het raam verbeeldt een duif met een takje in zijn bek en verwijst naar het verhaal van de zondvloed uit het Bijbelboek Genesis. Nadat de hele aarde was overstromd, begon het water te zakken en liet Noach een duif los om te zien of die al een plekje kon vinden waar ze neer kon strijken. Bij de tweede keer kwam de duif terug, met een olijftakje in haar snavel: belofte van een nieuw begin. Sindsdien is de duif het symbool van vrede, tussen God en mensen en tussen mensen onderling. Door die creatieve ingreep was het probleem van de lichtinval opgelost.

Dr. Jan Henk Hamoen is emeritus predikant van de Protestantse Kerk en bestuurslid van de Stifting Nijkleaster. Hij beheert sinds 2015 de schenking van Jentsje Popma.

Noten

- 1 Jan Henk Hamoen (red.), *Jentsje Popma, kunstenaar met een missie*, Gorredijk, 2021.
- 2 Susan van den Berg, 'Tussen geest en materie', in: Jan Henk Hamoen, a.w., blz. 31.
- 3 Erik Betten, 'Ut nocht en need', in Jan Henk Hamoen, a.w., blz. 15.
- 4 Voor zover bekend zijn de enige andere ramen in een religieuze ruimte nog te vinden in de kerk van Oudehaske en in pastoraal centrum Heliattros in Rottevalle en was er een inmiddels verdwenen raam van glasappliqué in de kapel van Bloemkamp in Bolsward.
- 5 Regnerus Steensma, *De Sint-Gertrudiskerk in Workum*, Buitenpost 2010, blz. 19.
- 6 E.A. Franken - Duparc, *De weg naar Heliattros*, privé uitgave, z.j., blz. 35.
- 7 Erik Betten, a.w., blz. 17.



Foto Jan de Boer

YME KUIPER

De kolonel, de gravin en het grafmonument in Holwerd

Het leven van Hessel Meckema van Aylva (1608-1660)

Eind maart 2019 vond er in de kerk van Holwerd een bijzondere plechtigheid plaats. De grafbeelden van een jonker Aylva en zijn vrouw werden herplaatst bij de familiegrafkelder waar ze ooit stonden. In de Bataafse Revolutie van 1795 waren ze uit de kerk verwijderd als symbolen van verwerpelijke adellijke macht- en pronkzucht.

De zwerftocht die de beelden daarna beleefden, voordat ze begin twintigste eeuw in het Fries Museum belandden, is eerder beschreven door Sytse ten Hoeve. Dat deed hij in een postuum verschenen artikel in *Alde Fryske Tsjerken* van juni 2016.¹ Daarin staat de auteur uitvoerig stil bij hoe het grafmonument er aanvankelijk uitzag. Bij de nieuwbouw van de kerk rond 1780 was het namelijk ingrijpend aangepast. Als vervaardiger van het oorspronkelijke monument opperde Ten Hoeve de naam van de Leeuwarder beeld- en steenhouwer Lou Ripperts, afkomstig uit Harlingen. Verder noemde hij als inspiratiebronnen een grafmonument van een knielend echtpaar in de Grote Kerk van Bergen op Zoom, uit 1625, en een eveneens uit dat jaar stammend monument met de knielende stadhouder Willem Lodewijk in de Leeuwarder Grote Kerk. Van beide monumenten waren indertijd gravures gemaakt. Het is aan de deskundige speurzin en adviezen van Sytse ten Hoeve te danken dat de Stichting Alde Fryske Tsjerken in 2015 actie ondernam tot herplaatsing van de beide beelden in Holwerd.

IDENTIFICATIE

In zijn artikel liet Ten Hoeve nog in het midden wie deze beelden voorstelden en wie de opdracht tot hun vervaardiging gaf. Ging het om de befaamde generaal Hans Willem baron Van Aylva (1633-1691) en zijn vrouw Frouk van Aylva (1643-1689) of om de vader van de baron, kolonel

Hessel Meckema van Aylva (1608-1660) en zijn moeder, gravin Elisabeth von Althann (1597-1663)? Afgaande op de kleding van de vrouw hield Ten Hoeve het op het laatste paar. Wel meende hij dat hun zoon Hans Willem de opdrachtgever was geweest. Zeker was dat de afgebeelde man een hoge militair was, want hij droeg een harnas.

Inmiddels is nieuwe informatie opgedoken die definitief uitsluitsel geeft over wie de beelden voorstellen. Het blijkt inderdaad het echtpaar Aylva- Althann te zijn.² Dat



Het grafmonument in de Grote Kerk in Bergen op Zoom (foto 1984), Coll. RCE



Hessel Meckema van Aylva door Wybrand de Geest (1639). Coll. Fries Museum Leeuwarden



Willem Frederik van Nassau door Wybrand de Geest (ca. 1640). Coll. Paleis Het Loo

weten we uit een brief van 1656, bewaard in een Fries adellijk familiearchief, die gepubliceerd is in het boek *Geen boninck soet sonder bitter gal* van Sieger Rodenhuis en Geertje Kingma.³ Vermoedelijk zijn toen ook al de beelden van genoemd paar in knielende houding gemaakt. We komen er aanstonds op terug. In de rest van dit artikel wil ik, in aanvulling op Ten Hoeves publicatie, vooral het levensverhaal van dit duo nader schetsen. Door dat te doen krijgen we meer inzicht in zelfbeeld en statuus van met name 'kolonel Aylva'.⁴ Hierdoor kunnen we de ontstaansgeschiedenis van dit bijzondere grafmonument beter in de context van de toenmalige adellijke memoriecultuur in Friesland plaatsen.⁵ Het waren immers de toen al oude Friese kerken die met hun zerken en grafkelders een podium boden – zo niet mausolea waren – voor dit aspect van adellijke groeps cultuur. Ten slotte proberen we als het ware in de huid van Hessel Meckema van Aylva te kruipen om zijn motieven te doorgronden voor de oprichting van het Holwerder grafmonument.

Nog altijd vinden we in Fryslân's oude kerken fraaie adellijke zerken, herenbanken en rouwborden. Adellijke praalgraven daarentegen komen nauwelijks voor. De bekendste twee, uit de achttiende eeuw, vinden we te Wyckel en Dongjum, voor respectievelijk de militaire commandant en vestingbouwer Menno van Coehoorn (1704, naar het ontwerp van Daniël Marot, uitgevoerd door de Amsterdamse beeldhouwer Pieter van der Plas) en de grietman-diplomaat Sicco van Goslinga (in 1737 vervaardigd door de Antwerpse beeldhouwer Jean Baptist Xaverij).

Veel eerder al had jonker Hessel Meckema van Aylva, sedert 1637 kolonel van een Fries regiment, opdracht gegeven om in de kerk van Holwerd een grafmonument voor zichzelf en zijn echtgenote, een Oostenrijkse gravin, te vervaardigen. Het geheel bestond uit twee zandstenen grafbeelden van man en vrouw, een fraaie houten overkapping gedragen door eikenhouten kolommen, rijk versierd met militaire symboliek, en een door een grote grafsteen afgedekte grafkelder voor leden van de familie Aylva.⁶

POLITIEKE INVLOED

Sinds generaties leverden de Aylva's de grietman van Westdongeradeel, waren ze de voornaamste grootgrondbezitters in de grietenij en bewoonden ze in verscheidene dorpen hun 'edele staten'. Zo was Hessel op de voorvaderlijke Hania State te Holwerd geboren. Zijn vader Douwe was grietman en zijn adellijke moeder heette Luts van Meckema. Haar grootvader Sippe (Scipio) van Meckema was vanwege zijn geloof uitgeweken naar Emden. Hessel woonde sinds ongeveer medio jaren 1630 op de state Brandstede, eveneens te Holwerd. Dit huis liet hij na zijn huwelijk opmerkelijk verfraaien, ongetwijfeld om het meer allure te geven.⁷ Met de Eysinga's (en, in ietwat mindere mate, de Burmania's) vormden de Aylva's de meest invloedrijke adellijke geslachten in het gewest rond het midden van de Gouden Eeuw. Alle drie families waren in grote meerderheid protestant en hadden een fors aandeel geleverd in de oorlog met Spanje. Ten tijde van de te Munster in 1648 gesloten vrede met



De state Brandstede in Holwerd door Jacob Stellingwerff (1723). Coll. Fries Museum Leeuwarden



Detail uit de kaart van Schotanus van Westdongeradeel (1664)

Spanje hadden zij ruim een derde van alle dertig Friese grietmansambten in bezit.⁸

Zoals het dagboek van stadhouder Willem Frederik van Nassau uit de periode 1643-1654 goed laat zien moest hij in die tijd als allerhoogste ambtenaar en militaire aanvoerder van de provincie terdege rekening houden met de Aylva's. Met name met zijn vijf jaar oudere, hoge stafofficier Hessel Meckema van Aylva onderhield hij een bijzondere vriendschapsband. Regelmatig gebruikte de stadhouder met Aylva en andere officieren op zijn Leeuwarder hof de maaltijd. Steevast noteerde hij dan in zijn dagboek de naam van 'collonel Aylva', maar zelden die van de andere tafelenoten.⁹

Met deze Aylva deelde de stadhouder een bewogen militair verleden in de strijd tegen het Spaanse leger (onder andere in Zeeland, Brabant en Limburg). Vanaf zijn aanstelling tot stadhouder in 1640 zette de toen nog

ongehuwde Willem Frederik – hij trouwde in 1652 te Kleef met Albertine Agnes van Oranje – Hessel regelmatig in om vertrouwelijke informatie te verkrijgen uit het Friese politieke circuit. Op zijn beurt vroeg Hessel de stadhouder waar mogelijk gunsten – bijvoorbeeld om Aylva's hogere militaire functies te geven. De Friese Statenvergadering was de gewestelijke politieke arena bij uitstek. Hier vond zowel de begeving van ambten plaats als manifesteerden zich de steeds wisselende coalities en allianties tussen grietmannen onderling en de jaarlijks gekozen leden (volmachten) van de Friese Landdag. Deze werd elke winter te Leeuwarden gehouden. Het steeds terugkerende twistpunt onder de statenleden was het vaststellen van de stemverhoudingen in de grietenijen.

Al was Hessel een hoge militair en genoot hij in die hoedanigheid veel eer en reputatie, hij bemoeide zich daarnaast intensief met het politieke steekspel onder de Friese edelen en de volmachten uit de steden. Hij wierp zich daarbij op als informele leider van 'de clan' van de Aylva's. Broers en neven Aylva (of hun zwagers) zaten heus niet altijd op één lijn. Juist dat gegeven bood Hessel kansen op bemiddeling én invloed. Dat deed hij het liefst in samspraak met zijn broer Douwe, de grietman van Westdongeradeel, inmiddels woonachtig op Herwey te Ternaard en getrouwd met de laatste vrouw uit het geslacht Meckema. Moesten de beide broers vanwege de Landdag in Leeuwarden zijn, dan verbleven ze in het grote stadhuis van de Aylva's aan de Weaze (huidig nr. 20). Hun grootvader Ernst van Aylva had dit pand eind zestiende eeuw verworven.¹⁰

Talrijk zijn de plaatsen in Willem Frederiks dagboek waar de beide broers worden aangehaald. Hessel soms zelf letterlijk. Befaamd onder historici is de volgende passage uit het dagboek van begin januari 1649, dat de haat en nijd bij de Friese adel typeert: 'Colonnel Alua heeft gelijk, die seit het kieven en raesen van die edelluyden hier te lande is maer geckernie; die malckander dit jaer voor een schelm en dief schelt die sijn het ander jaer de beste vrunden weder. Exemplen alle daach. (...) Wy kan sich dan op dese edelluyden verlaeten en staet op haer maecken, want sie mij niet wieder estimeeren als haer interes gaet.'¹¹ Een paar jaar eerder, in begin maart 1645, liet Willem Frederik zich eens ontvallen tegen een burgemeester van Sneek: 'Ick seide hem dat collonel



Jacques van Oenema in de lijkstatie bij de begrafenis van Ernst Casimir (detail) Coll. Rijksmuseum



Kaart van Oost-Friesland door Ubbo Emmius (ca. 1600)



Wapen van de familie Von Althann

Aluva, collonel Swartzemburch en collonel Oenema het hele landt regeerden.¹² Alle drie edelen lieten zich kort na hun hoge benoeming portretteren; Aylva en Oenema zelfs ten voeten uit, door Wybrand de Geest. Ze volgden daarin Hendrik Casimir I, graaf Van Nassau, broer van Willem Frederik.¹³ De ontboezeming van de laatste laat zien hoe groot de reputatie van hoge adellijke militairen – de oorlog met Spanje was nog niet over – niet alleen bij de Friese bevolking was maar evenzeer in de ogen van haar stadhouder. Toch vertrouwde Willem Frederik wel degelijk Hessel Meckema van Aylva.

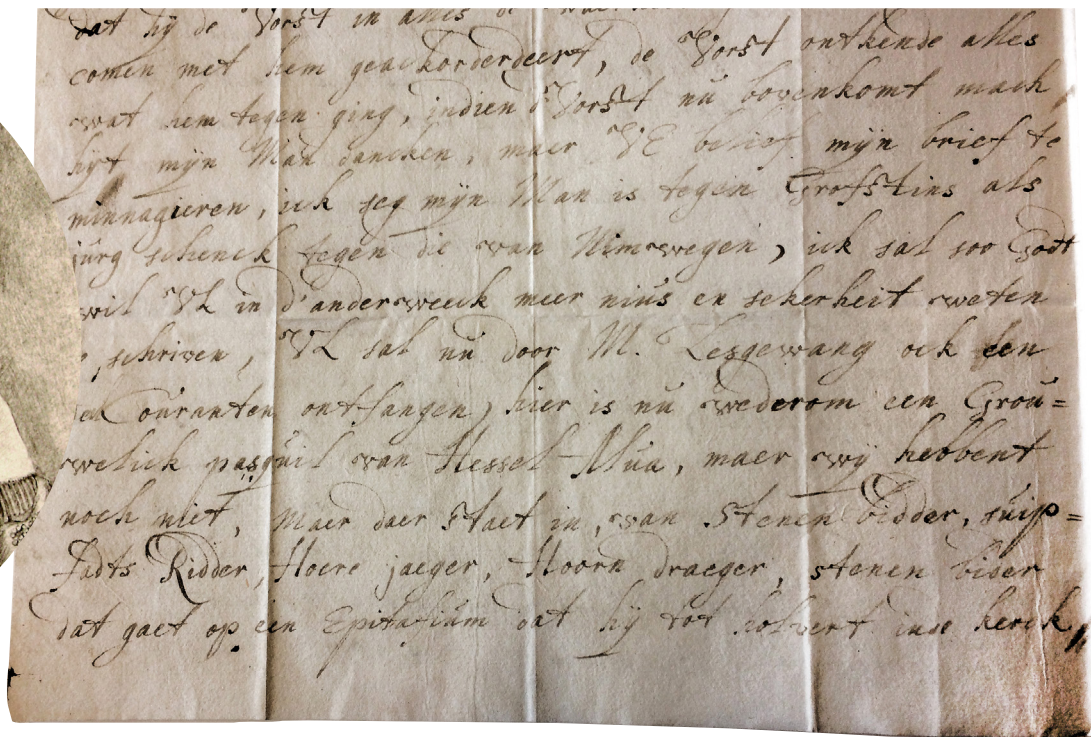
OOST-FRIESLAND

Dat vertrouwen hield mede verband met Hessels langdurige banden met Oost-Friesland en het gezag dat hij daar uitoefende namens zowel de Republiek als het grafelijke vorstenhuis aldaar. Het was vermoedelijk in Oost-Friesland dat Hessel zijn toekomstige bruid, de liefst elf jaar oudere Oostenrijkse, protestantse gravin Elisabeth von [d'] Althann ontmoette. Ze huwden medio november 1634 in Oost-Friesland. Haar ouders waren Johan Willem graaf von Althann-Goldbrücken en zijn tweede echtgenote Barbara, vrijvrouw Van Prag. Al in de jaren 1630-1631 maakte Hessel een reis naar Frankrijk waar hij geruime tijd te Orleans verbleef en waar hij ook Friese studenten ontmoette. Zo blijkt uit zijn *album amicorum*.¹⁴ In 1631 volgde zijn benoeming tot legerkapitein en in 1633 zien we hem in die rang terug in de lijkstatie van Ernst Casimir, die bij Roermond dodelijk was verwond door een vijandige kogel. Kort na zijn huwelijk met gravin Elisabeth volgde in 1635 zijn benoeming tot commandant van de Staatse troepen in Oost-Friesland, met standplaatsen Leer (1635-1638) en Emden (1645-1650). Weer twee jaar later, eind 1637, was hij opgeklommen tot kolonel van een Fries regiment infanterie.¹⁵

Ondertussen was in 1635 te Holwerd zoon Hans Willem geboren. Hij zou in de voetsporen van zijn vader treden en de meeste roem van alle Aylva's uit de zeventiende eeuw vergaren. Aanvankelijk was hij luitenant-admiraal en maakte hij, met Michiel de Ruyter, de befaamde tocht naar Chatham 1667) mee. Daarna trad



Agatha thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, geb. Tjaerda van Starckenborgh op een tekening door Pieter Schick (1656). Coll. Tresoar



Detail uit de brief van Agatha Tjaerda van Starckenborgh. Coll. Tresoar

hij heldhaftig op als generaal in het Rampjaar 1672, toen hij zijn geboortegewest verdedigde. Te Leeuwarden bewoonde hij het Holdingahuis in de Grote Kerkstraat.¹⁶ In 1637 werd (te Leer?) Hessels dochter Luts (Lucia) geboren, vernoemd naar zijn moeder. Eind september 1656 vinden we in het doopboek van Holwerd waarachtig de geboorte van een 'bastertkind' Hessel geboekstaafd.¹⁷ Gravin Elisabeth is zeker niet de moeder, maar wie wel is onbekend – was het een meisje dat diende op Brandstede of in het Leeuwarder Aylvahuus?

HET GRAFMONUMENT

Uit hetzelfde jaar 1656 stamt ook de hiervoor genoemde brief die licht werpt op het Holwerder grafmonument. Wat wil het geval? Agatha Tjaerda van Starckenborgh, getrouwd met kolonel Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, correspondeerde met haar mans secretaris die in Duitsland verbleef om de belangen van de familie daar te verdedigen. Schwartzenberg, woonachtig op Groot Terhorne bij Beetgum, was bepaald geen politieke vriend van kolonel Hessel. Vandaar dat Agatha in haar brief met nieuwtjes uit Friesland ook melding maakt van een 'grouwelick' smaadschrift dat onlangs over Aylva was verschenen. Ze haalt de negatieve eigenschappen die hem daarin zijn toegedicht letterlijk aan: 'Stenenbidder, Suipvats ridder, Hoere Jager, Hoorndrager'. De man had het in zijn hoofd gehaald een 'Epitafium' voor zichzelf en zijn vrouw op te richten, 'dat hij tot Holwert in de kerck heeft laeten maeken'. Kosten noch moeite waren gespaard. Het staat er niet, maar de strekking van Agatha's tekst is duidelijk: ijdelheid der ijdelheden.

Kolonel Aylva zag dat, zo kunnen we gerust aannemen, anders. Had hij niet een glansrijke carrière gemaakt? Door zijn prestaties op het slagveld was hij opgeklommen tot een van de militaire grootheden van Friesland, die daarenboven de Republiek diende in Oost-Friesland.

Hij was zelfs aldaar in 1650 door het hem protegerende vorstenhuis – in dit geval regentes Juliana van Hessen-Darmstadt – tot drost van Leer gemaakt. Met zijn gezin mocht hij gaan wonen in een deel van het grafelijk hof te Aurich. En wie in Friesland kon hem nazeggen gehuwd te zijn met een heuse gravin? Toch alleen de stadhouder, met zijn prinses van Oranje? Trouwens, het ging Hessel niet alleen om zijn eigen reputatie. Hij was een trotse Aylva en had altijd de belangen van zijn geslacht gediend. Waar anders dan in de kerk van Holwerd zou ter meerdere eer en glorie van ook zijn familie een grafmonument opgericht kunnen worden? Hier lag toch immers zijn voorgelacht begraven. En wie zou aan zijn trouw aan God twijfelen? Had God hem niet gespaard op het slagveld? Deemoedig en godsvruchtig hadden hij en zijn vrouw zich laten afbeelden. Zo had hij in Bergen op Zoom een grafmonument met knielende personen



Gravure van Georg Frederik baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg door Pieter Schick (1656). Coll. Tresoar

aanschouwd.¹⁸ Dat was in 1645, toen hij in die regio met zijn regiment halsbrekende toeren uithaalde. Goed voorbeeld doet volgen.

ONEERVOL LEVENSEINDE

Bevat voorgaande alinea ten dele een gedachtenexperiment, over de omstandigheden waaronder Hessel Meckema van Aylva aan zijn einde kwam zijn we goed geïnformeerd. Een voor een edelman eervolle dood was het zeker niet. In Oost-Friesland waren in Hessels tijd als militair commandant en daarna als drost de tegenstellingen tussen het rijke deel van de burgerij van de stad Emden en het heersende vorstenhuis steeds groter geworden. Zo had de eerste haar greep op het platteland aanmerkelijk versterkt door de aankoop van grondbezit en voelde zij zich gesteund door de daar aanwezige herenboeren en kooplieden. Het gemeenschappelijk gebruik van markegronden door het armere deel van de plattelandsbevolking (de zogeheten *Warfsleute*) kwam hierdoor steeds meer onder druk te staan. In het stadje Weener wilden in april 1660 armere lieden hun oude rechten verdedigen, zo nodig met fysiek geweld. Gewapend met hooivorken, stokken en stenen stonden ze op zekere dag tegenover het legertje van kolonel en drost Hessel, dat opdracht had gekregen om op te treden als er verzet kwam tegen de privatisering van wat ooit markegrond was geweest. Nadat Aylva bij het eerste treffen tussen de opstandige markegebruikers en zijn ordelegertje al bloedend aan het hoofd verwond was geraakt door een slag met een hooivork, werd hij vervolgens geraakt door een kogel uit eigen gelederen.¹⁹

Zijn stoffelijk overschot bracht men over naar Holwerd, waar het bijgezet werd in de grafkelder. Hierbij stonden al de beelden van hem zelf en zijn vrouw. Drie jaar later overleed Elisabeth in Oost-Friesland. Daarna volgde haar bijzetting in diezelfde grafkelder. De kolonel en de gravin waren nu dubbel verenigd te Holwerd.



Het grafmonument voor Hessel Meckema van Aylva en Elisabeth von Althann. Foto Jan de Boer

Yme Kuiper, *em. bijzonder hoogleraar van de RU Groningen. Publiceerde onlangs (met Sjoerd Cuperus) Dekema State – Jelsum. Biografie van een landgoed* (Gorredijk 2020)

Noten

- 1 Sytse ten Hoeve, 'Een grafmonument in Holwerd', *Alde Fryske Tsjerken*, nr. 14 (2016) 20-24.
- 2 Al eerder is geopperd dat het om Hessel en zijn echtgenote gaat; zie Herma van den Berg, *Noordelijk Oostergo. Dongeradelen* (Den Haag 1983) 95. Uit aantekeningen van de opzichter die in 1968 de restauratie van de drie grafkelders in de kerk superviseerde valt af te leiden dat het grafmonument (inclusief beide beelden) tegen de oostwand van de kerk stond en dat de Aylva-grafkelder op die plaats restanten van een 15-tal begravingen bevatte. In 1776 had, na de nieuwbouw, Dirk Emderveld uit Leeuwarden de wapens van de graftombe nog eens onder handen genomen; *Hervormd Holwerd in de loop der eeuwen* (Holwerd 1987) 112-114.
- 3 Sieger Rodenhuis en Geertje Kingma, *Geen boninck soet sonder bitter gal. Brieven van Agatha, jonkvrouw van Groot Terborne te Beetgum* (Gorredijk 2017) 30. De bewuste brief bevindt zich in het familiearchief Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg in Tresoar te Leeuwarden (Toegang 326, Agatha Tjaerda van Starckenborgh aan Michaël Busschius, 1656; inv.nr. 220b).
- 4 Graag spreek ik hier mijn dank uit aan André Buwalda (te Schettens), kenner van Friese regimenten en grafkelders ten tijde van de Republiek (zie zijn websites daarover), die mij data over dit echtpaar ter beschikking stelde.
- 5 Zie voor de bredere context van de zeventiende-eeuwse memoriecultuur, verbonden met graftombes, in de Republiek: Frits Scholten, *Sumptuous Memories. Studies in seventeenth-century Dutch tomb culture* (Zwolle 2003).
- 6 Ten Hoeve, 'Een grafmonument', 21.
- 7 Van den Berg, *Noordelijk Oostergo*, 99.
- 8 Yme Kuiper, 'Profijt, eer en reputatie: Friese adel en politieke cultuur in het tweede kwart van de zeventiende eeuw', in: J.A. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en macht, 1450-1650* (Hilversum 1999) 173-202.
- 9 Willem Frederik, *Gloria parendi. Dagboeken van Willem Frederik, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654*; red. J. Visser en G.N. van der Plaats; Nederlands Historisch Genootschap (Den Haag 1995) passim.
- 10 Met dank aan Henk Oly die me informatie over de eigendoms-geschiedenis van dit grachtenpand verschafte.
- 11 *Gloria Parendi*, 625.
- 12 Ibidem, 115.
- 13 Over het portret van Hessel: Lyckle de Vries, *Wybrand de Geest. 'De Friesche adelaar'. Portretschilder in Leeuwarden 1592-c. 1661. Met een catalogus van zijn werk in het Fries Museum* (Leeuwarden 1982) 84-84. Het gaat hier volgens de auteur om 'atelier-werk', een in 1639 gesigneerd paneel naar een thans niet meer bekend levensgroot origineel.
- 14 Martin Engels, 'Album amicorum van Hessel Meckema van Aylva', 1631; www.mpaginae.nl/HZ/AlbumMeckema.htm
- 15 Deze data over de loopbaan van Hessel zijn ontleend aan André Buwalda's website over Friese regimenten; www.frieseregimenten.nl
- 16 Over zoon Hans Willem van Aylva: Hans Zijlstra, 'De portretschilderijen van Hans Willem baron van Aylva', *De Sneuper* 25 (2012) nr. 2, 8-14.
- 17 Zie *AlleFriezen*, doopboek Holwerd, dd. 26 september 1656; als vader stond vermeld: 'Hessel Ailiua'.
- 18 Scholten, *Sumptuous Memories*, 91-92. Het gaat hier om het paar Willem van der Rijt en Judith Aeswijn. Zulke knielende en biddende figuren, merkt de auteur op, kwamen regelmatig voor in protestantse landen, waarbij geloof en vertrouwen in God het centrale motief was (en niet zozeer het bij katholieken populaire motief van eeuwig gebed om verlossing).
- 19 W.M.C. Regt, 'Hessel Meckema des H.R.R. baron van Aylva', heer van Brandtstein', in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 7 (Leiden 1927) 59; Regt verwijst naar: T.D. Wiarda, *Die Ostfriesische Geschichte*, deel 5 (Aurich 1795) 45 en 207.



Stichtingsnieuws

De kerk van Boksum. Foto Jan de Boer

Van het bestuur

Door het coronavirus vielen de activiteiten van de plaatselijke commissies in het afgelopen jaar grotendeels stil. Nu het virus dankzij de vaccinaties op de terugtocht is kan er binnenkort hopelijk weer veel in onze 54 kerken georganiseerd worden.

In februari van dit jaar hebben het bestuur en de directie een productief gesprek gevoerd met de Friese gedeputeerden Fokkinga en Fokkens over de bijdrage die onze stichting kan leveren aan het cultuurtoerisme in Fryslân. Onze kerken zijn een uniek bezit dat wij met steun van de provincie nog meer onder de aandacht gaan brengen van de liefhebbers van religieus erfgoed.

Ook dit jaar gaan een flink aantal van onze kerken meedoen aan Tsjerkepaad en we hopen dat we vele donateurs in onze kerken mogen ontvangen.

Het bestuur van onze stichting is onlangs uitgebreid door de benoeming van mevrouw mr. M. Geertsema. Zij is al heel lang vertrouwd met het werk van de stichting via haar schoonvader Van Haersma Buma, een van de oprichters van onze stichting, tot 1998 lid van het algemeen bestuur terwijl hij laatstelijk gedurende een aantal jaren een column in ons blad heeft verzorgd.

Wij heten haar ook langs deze weg van harte welkom.

Van het bureau

Nu de coronacijfers weer de goede kant op gaan hopen we vanuit het bureau dat de komende maanden volop genoten kan worden van het Friese landschap met haar mooie kerken. In de kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken worden langzamerhand weer verschillende activiteiten georganiseerd. Een deel van die activiteiten vindt u terug in onderstaande tekst. Daarbij is er een

UIT agenda in de maak met daarop een volledig overzicht van alles wat er in de SAFT-kerken te doen is. We wensen u allen een zorgeloze zomer met inspirerende bezoeken aan onze kerken!

CONSERVATORIUMSTUDENTEN ACHTER HET ORGEL OP NATIONALE MONUMENTENDAG

In navolging van de succesvolle serie orgelconcerten in een aantal SAFT-kerken vorig jaar, worden ook dit jaar op nationale monumentendag op zaterdag 11 september concerten georganiseerd.

Deze keer nemen jonge conservatoriumstudenten in meerdere kerken plaats achter het orgel om hun muzikale klanken ten gehore te brengen. Het volledige programma is binnenkort te lezen op de websites van Stichting Alde Fryske Tsjerken (www.aldefryskestjerken.nl) en Organum Frisicum (www.organumfrisicum.frl).

DONATEURSBIJEENKOMST GEPLAND OP 30 OKTOBER 2021

We hopen, nu de situatie omtrent corona er positiever uit komt te zien, dat dit jaar onze donateursbijeenkomst wel doorgang kan vinden. We houden u hierover via de website op de hoogte, maar kunnen u alvast melden dat we de datum van 30 oktober vanaf 13.30 uur voorlopig gereserveerd hebben. We hopen u dan weer te mogen treffen.

RESTAURATIE EN ONDERHOUD

Augsbuurt:

Eerder berichtten we u al over de forse restauratie van de kerk in Augsbuurt. 'We zitten in de afbouwfase', vertelt bouwkundig expert Willem de Graaf. De fundering is helemaal klaar en de vloer is hersteld aan de binnenkant. De steigers aan de buitenkant zijn weg zodat de schoonheid van de kerk weer tot zijn recht komt. De stukadoor en schilder hebben de binnenkant weer

helemaal netjes opgeleverd en er is een keuken en toilet geplaatst. Er wordt nu een laatste hand gelegd aan wat kleine klusjes zodat de kerk er richting de zomer weer helemaal fris bijstaat.

Wânswert:

Momenteel wordt er rondom de kerk van Wânswert gewerkt aan de ringmuur en het pad naar de kerk toe. Daarbij wordt er een pantry en toilet gemaakt zodat de kerk beter geschikt is voor gebruik.

RESTAURATIE STATENBIJBELS DOOR FRISIAN COLORISTS & RESTORERS

Sinds begin dit jaar werkt de Stichting Alde Fryske Tsjerken samen met het restauratieatelier The Frisian Colorists & Restorers uit Leeuwarden. Dit atelier restaureert oude boeken en prenten en doet dit met een toegewijde zorg en op basis van een eeuwenoud vakmanschap.

De bijbels uit de kerken van de stichting krijgen hiermee dezelfde zorg als onze kerken krijgen.

RONDJE OM DE KERK

Onze tentoonstelling 'Rondje om de kerk' in het Fries Museum is binnenkort gelukkig weer live te bekijken in het Fries Museum. Kunt u niet wachten? Op onze website is een interview te zien met conservator Marlies Stoter die de kijker meeneemt langs enkele stukken uit de tentoonstelling en op verhalende wijze bijzondere anekdotes vertelt over onze kerken.

ALDE FRYSCHE TSJERKEN OP INSTAGRAM

Volgt u ons Instagram account al? Bense en Roos, twee enthousiaste jonge meiden, nemen het account:



stichting_alde_fryske_tsjerken een poos onder hun hoede. Benieuwd wat de dames gaan doen? Check onze pagina en volg ons.

https://instagram.com/stichting_alde_fryske_tsjerken/

WAT ZOU JIJ DOEN MET EEN KERKGEBOUW?

'Als jij voor een dag de sleutel krijgt van een kerkgebouw, wat zou je er dan mee willen doen?' Die vraag stelden wij aan leerlingen van groep 8 van 5 willekeurige basisscholen in Friesland. Ze kregen daarbij gratis het boekje Levende Stenen van Hans Willems uitgereikt. Daarnaast hebben we de klassen geheel vrijblijvend uitgenodigd om eens een kijkje te nemen in één van onze kerken. En boden we de mogelijkheid aan de juf of meester om les te geven in de kerk.

Op een laagdrempelige manier willen we jongeren 'toegang' geven tot onze kerkgebouwen en ze na te



Bijbels. Foto Jolanda Haven



Kunstenaars Peins. Foto Kompost

laten denken over het gebruik van kerken. Niet vanuit religieus oogpunt, maar vanuit interesse voor het gebouw. Welke mogelijkheden zien zij voor deze statige gebouwen met torens? Met deze actie willen we leerlingen en leerkrachten uitdagen om hierover met elkaar in gesprek te gaan.

Naast vijf basisscholen kregen ook bewoners van vijf ouderencomplexen, eveneens willekeurig gekozen, gratis het boekje *Levende Stenen* uitgereikt.

Het doel daarvan is om ouderen tijdens de coronacrisis vanuit de stoel 'toegang' te geven tot onze kerken. Door de coronacrisis kunnen veel van onze kerken niet tot nauwelijks worden bezocht. 'De kerk komt naar u toe, wanneer u even niet naar de kerk kunt', is het uitgangspunt. Bovendien delen we graag interessante informatie over onze kerken.

STUDENTEN HRM BUIGEN ZICH OVER INTERESSANTE ONDERZOEKSVRAGEN

In het kader van Alde Tsjerken, Jonge Lûden zijn maar liefst 14 derdejaarsstudenten van de NHL-Stenden opleiding Human Resource Management (HRM) in Leeuwarden sinds februari aan de slag met onderzoeksopdrachten voor de stichting. We zijn zeer content, maar ook verrast dat zoveel studenten voor onze stichting hebben gekozen om voor ons een opdracht uit te voeren. Een aantal studenten noemt het belang van kerkbehoud waarom ze voor de stichting hebben gekozen. Religie speelt daarin geen rol. Hoewel de stichting voor de meeste studenten onbekend was, sprong zij er wel uit ten opzichte van de andere opdrachten en bedrijven.

De doelstelling van de stichting in combinatie met de onderzoeksvraag spraken ze zeer aan. De studenten zijn op dit moment druk bezig met enquêtes uitzetten, gesprekken voeren, literatuurstudie doen en social media inzetten om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvragen. Er wordt onder andere onderzoek gedaan naar Employer Branding om de aantrekkelijkheid van de stichting te verhogen bij externe partijen en potentiële medewerkers en vrijwilligers. Ook wordt

onderzoek gedaan onder de vrijwilligers van de stichting. De studenten buigen zich over vragen als: hoe houd je vrijwilligers gemotiveerd? Hoe trek je jonge vrijwilligers aan? Wat hebben ze nodig om bij te dragen aan je organisatiedoelstelling: het actief gebruiken van onze kerken zodat de stenen levend blijven. We kijken de resultaten van de onderzoeken met belangstelling tegemoet.

KERKJE PEINS WEEK LANG RESIDENTIE VOOR JONGE KUNSTENAARS

De charmante 14e eeuwse Sint Gertrudiskerk in Peins, eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken, heeft in maart dienstgedaan als residentie voor twee jonge kunstenaars in het kader van Kompost, een productie van Popfabryk en New Noardic Wave.

Kompost is een tijdelijke, experimentele vrijplaats voor beeldmakers en geluidskunstenaars in of uit Friesland. Voor elke editie worden twee kunstenaars uitgenodigd om samen te werken aan een compositie op een unieke locatie in Friesland. De makers verbleven er een week lang, zowel overdag als 's nachts.

Met de Stichting Alde Fryske Tsjerken is overeen gekomen om de vier edities van Kompost, verspreid over het jaar, in verschillende kerken te laten plaatsvinden.

Peins was de eerste residentie. Het was goed toeven in de eeuwenoude kerk en muzikant Gert Boersma en beeldmaker Marc Henri Queré lieten zich inspireren door de bijzondere atmosfeer en de rust en stilte. Hun eindproduct is in kleine setting gepresenteerd. Meer over deze residentie is terug te vinden op de website van de Popfabryk. (www.popfabryk.nl)

VIJF UNIEKE SPECIAALBIEREN VOOR DE STICHTING

Heeft u onze speciaalbieren al gezien en geproefd? We hebben vijf varianten die Brouwerij Tsjerkebier speciaal voor ons heeft gebrouwen. De vijf speciaalbieren zijn: Light, Blond, Boekweit Blond, Dubbel en Tripel. Ze zijn allemaal voorzien van een eigen etiket met een geaquarelleerde afbeelding van een kerk van de stichting:



Bierpakket

Jorwert, Olterterp, Wier, Terbant en Raard. De bieren worden per vier aangeboden in een cadeauverpakking. Het doel van de stichting, om de kerken te behouden in het Friese landschap en de stenen levend te houden, sluit naadloos aan op de missie van Tsjerkebier. 'We moeten oude Friese kerken blijven gebruiken voor projecten op het gebied van plaatselijke verbondenheid', aldus Sipko Dotinga van Tsjerkebier. Tsjerkebier wil de stichting daarom steunen door deze cadeauverpakkingen voor de netto kostprijs beschikbaar te stellen. De verkoopprijs is €15,00 en de marge komt geheel ten goede aan de stichting. De bierjes zijn verkrijgbaar in de webshop van Tsjerkebier: www.tsjerkbier.nl. Of via de stichting www.aldefrysketsjerk.nl



Foto Theo Jellema,

MARIAKERK IN BUITENPOST OVERGENOMEN

Op vrijdag 28 mei is de Mariakerk van Buitenpost aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken overgedragen. Dat gebeurde met inachtneming van de coronamaatregelen. De kerk van Buitenpost is de 54ste kerk voor de stichting. De Mariakerk is een aanwinst voor de stichting omdat de kerk uitblinkt in historische waarde en de kerk heeft een harmonieus interieur met herenbanken en diverse rouwborden. De stichting heeft de kerk overgenomen van de Protestantse Gemeente Buitenpost. Zoals bij iedere overname werd de kerk voor het symbolische bedrag van €1,- overgenomen. Een aantal vrijwilligers uit Buitenpost neemt zitting in de Plaatselijke Commissie. Zij zorgen er mede voor dat de kerk ook in de toekomst geopend blijft en dat iedereen zich welkom voelt.

De overname is mogelijk gemaakt door de familie Kapinga. Ze zijn blij dat de kerk wordt overgedragen aan de stichting en dat met hun bijdrage de kerk in stand blijft. Het kerkgebouw krijgt door de overname een bredere functie. De laatgotische Mariakerk is in 1496 gebouwd en na een brand in 1594, herbouwd in 1613. Het exterieur werd gewit, zodat de kerk in de volksmond "Alde Wite" (Oude Witte) werd genoemd. De kerk heeft een prominente plaats in het centrum van Buitenpost. Meer informatie over de kerk is te vinden op onze website www.aldefrysketsjerk.nl.

STADSORGANIST SPEELT BACH OP DORPSORGELS

De Leeuwarder stadsorganist Theo Jellema maakt met een concert op zaterdag 7 augustus in de Waalse Kerk in Leeuwarden een begin met de serie "Drie jaar Bach".

De serie bestaat uit 24 orgelconcerten die, verdeeld over drie jaar plaatsvinden in een paar Leeuwarder kerken en in een twintigtal dorpskerken die tot de gemeente Leeuwarden behoren. De serie brengt onder meer de complete uitvoering van Bachs Inventionen en Sinfonien, het Wohltemperierte Klavier (deel 1 en 2), de Neumeister-koralen en de Kunst der Fuge.

De concerten beginnen op zaterdagmiddag om 15.00 uur en duren ongeveer drie kwartier. De toegang is gratis. Wel is er een collecte bestemd voor het onderhoud van het kerkgebouw.

De agenda voor 2021 is als volgt:

- 7 augustus 15.00 uur Leeuwarden Waalse Kerk
Theo Jellema - Drie jaar Bach (1e concert)
- 21 augustus 15.00 uur Wirdum (Fr) (Wurdum)
Sint-Martinuskerk Theo Jellema - Drie jaar Bach
(2e concert)
- 4 september 15.00 uur Baard Sint-Gertrudekerk
Theo Jellema - Drie jaar Bach (3e concert)
- 18 september 15.00 uur Idaard (Idaerd) Gertrudis-
kerk Theo Jellema - Drie jaar Bach (4e concert)
- 23 oktober 15.00 uur Cornjum (Koarnjum) Nico-
laaskerk Theo Jellema - Drie jaar Bach (5e concert)
- 6 november 15.00 uur Weidum Johanneskerk Theo
Jellema - Drie jaar Bach (6e concert)
- 20 november 15.00 uur Leeuwarden-Huizum Dorps-
kerk Theo Jellema - Drie jaar Bach (7e concert)



FRH VIERT FEEST EN VRAAGT UW STEUN

Sinds enkele jaren is de Stichting Alde Fryske Tsjerken lid van Future for Religious Heritage (FRH), een Europees platform voor religieus erfgoed dat partijen bij elkaar brengt en een gezamenlijke stem laat horen in Brussel (www.frh-europe.org). In het jaar van het Religieus Erfgoed 2018 was FRH nog op bezoek in Fryslân. 2021 is een feestelijk jaar voor FRH, want de organisatie viert zijn tienjarig bestaan. Tegelijk is het ook een moeilijk jaar omdat de financiering vanuit de EU door corona is vertraagd (men heeft er vertrouwen in dat die volgend jaar weer zal worden voortgezet). Om het crisisjaar 2021 te overbruggen is er een crowdfundingactie gelanceerd. Een bijzonder initiatief komt van een genereus lid dat heeft toegezegd om elke gift te verdubbelen tot een hoogte van 10.000 euro. Mag FRH ook op uw steun rekenen? Het rekeningnummer (IBAN) is BE97 3631 2053 3149 (BIC BBRUBEBB). Uw bijdrage komt ten goede aan de hele sector in heel Europa, inclusief de Alde Fryske Tsjerken. Namens de jarige FRH: hartelijk dank!

In samenwerking

NIEUWS VAN TSJERKEPAAD

We zijn blij dat we als kerngroep in april konden besluiten om Tsjerkepaad dit jaar door te laten gaan. De kerken die dit jaar open willen, kunnen zich ook na 1 juni nog bij ons aanmelden. Op onze website www.tsjerkepaad.nl geven we de actuele stand van zaken door over de richtlijnen die nodig zijn om het op een veilige en verantwoorde manier te organiseren.

De opening van Tsjerkepaad is op zaterdag 26 juni in de Grote Kerk van Harlingen, 13.30 uur met een feestelijk programma en is online te volgen. We bekijken nog hoeveel mensen we hiervoor kunnen uitnodigen.

Het thema dat we als beide stichtingen hebben afgesproken is dit jaar: Kerken in heden, verleden en toekomst. De open kerken kunnen zich hierdoor laten inspireren en eventueel ook een digitale presentatie van hun kerk aan ons doorgeven. Die krijgt dan een plaats op onze website.

Tijdens de opening wordt het boek “Het gevoel van Tsjerkepaad” gepresenteerd. Het is een prachtig naslagwerk over de geschiedenis van Tsjerkepaad met allerlei anekdotische verhalen en foto's en wordt gratis aangeboden aan onze vrijwilligers en andere belangstellenden.

Ook komt er dit jaar een promotiefilmpje van Tsjerkepaad, dat op YouTube te zien zal zijn. Wat onze overige activiteiten betreft, gaan een aantal niet door, andere in aangepaste vorm. Wat in ieder geval wel doorgaat is de jaarlijkse gezamenlijke activiteit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken en Stichting Tsjerkepaad, die dit jaar zal plaatsvinden op zaterdag 3 juli om 14.00 uur in de kerk van Baaium. Aan de invulling van dit programma wordt nog gewerkt. Houdt hiervoor onze website in de gaten. De toegang is gratis en belangstellenden hiervoor kunnen zich bij ons opgeven.

De Orgelfietstoer met Stichting Organum Friscum is op zaterdag 31 juli en gaat langs kerken in Hallum, Marum en Ferwert. Meer informatie en opgavemogelijkheid op onze website. De afsluiting van Tsjerkepaad is op zaterdag 18 september, 13.30 uur vanuit de RK Kerk in Heerenveen, ook weer online en met een aangepast aantal gasten. Graag tot ziens in onze open kerken, oant sjen!

*Gerrit Groeneveld,
voorzitter Stichting Tsjerkepaad*

NIEUWS VAN ORGANUM FRISCUM

“Ieder voor het geheel.”

De maatschappij, maar zeker ook de politiek, vraagt steeds meer van organisaties, instellingen en stichtingen die zich met het Friese cultureel erfgoed bezighouden. In veel gevallen betekent dat een koerswijziging voor die stichtingen: niet ieder voor zich, maar ieder voor het geheel. Dat geldt zeker voor Stichting Organum Friscum - het Friese Orgel-. Ons bestuur is zich ervan bewust dat we ons meer moeten inzetten op het behoud en de functie van het orgel. De diversiteit aan instrumenten in de rijke orgelcultuur van Fryslân vraagt dat van ons. Hoe zetten wij ons daarvoor in? Hoe houden wij het orgel als muziekinstrument, als erfgoed, als onderdeel van het geheel, onder de aandacht?

Ons beleidsplan geeft die route aan en daarin staat nadrukkelijk dat er intensieve samenwerking o.a. met Stichting Alde Fryske Tsjerken nodig is. Het aloude kerkgebouw is een geheel, een ensemble: in Fryslân doorgaans op een terp, dus met een historisch landschap, met een fraai kerkhof, en dan veelal met bijzondere interieurs waarbij het orgel een centrale plaats inneemt.

Plannen voor leegkomende kerken waarbij gezocht wordt naar een nieuwe functie, maar waarbij het orgel wel eens “vergeten” wordt, zijn in onze ogen niet de juiste weg, want het orgel is niet gebouwd om te zwijgen. Een integrale oplossing brengt met zich mee dat de vraag “hoe komt het met het orgel?” zwaarwegend mee moet tellen. Onze stichting zet zich ervoor in dat dit thema op de politieke en maatschappelijke agenda staat. Het liefst geheel samen met Alde Fryske Tsjerken. De



Mijn naam is Rimmer Wiebe van der Hoek. Ik ben opgegroeid in Hommerts, maar woon en studeer nu al enkele jaren in Groningen. Op dit moment volg ik een educatieve master, waarvoor ik godsdienstonderwijs geef op een school in Zwolle. Gelijktijdig volg ik ook een andere opleiding, namelijk de master Religion and Cultural Heritage aan de Rijksuniversiteit. Vanuit deze opleiding loop ik op dit moment stage bij Stichting Alde Fryske Tsjerken. In het bijzonder houd ik mij bezig met de waardering van een aantal kerkinterieurs met het oog op herbestemming en hergebruik.

Mijn passie voor kerkgebouwen en andere religieus erfgoed heb ik ontdekt tijdens de bachelor religiewetenschappen. Bij een vak over religie en ruimte kwam ik in aanraking met het laatste boek van dr. Regnerus Steensma: 'Protestantse kerken: hun pracht en praal'. In dit boek was er een speciaal hoofdstuk gewijd aan Friese preekstoelen. Ik was onder de indruk van hoeveel mooie kerken er in Nederland zijn, en hoe rijk de geschiedenis van kerkgebouwen en -interieurs is in Friesland. Daarom besloot ik mijn bachelor scriptie te schrijven over een Fries protestants interieur.

Mijn keuze viel op het bijzondere interieur van de Mariakerk te Mantgum. Het meubilair in deze kerk is zeer goed bewaard gebleven en samen met de witgekalkte muren en het plafond vormt het een mooi harmonieus geheel. Ik vond het bijzonder interessant om meer te weten te komen over het rijkelijke versierde meubilair van de Mariakerk. De aandacht ging hierbij ook voor een groot deel naar de preekstoel. Dit is het enige ronde exemplaar in Friesland en bovendien versierd met vijf verschillende scènes uit Bijbelverhalen waarin de rol van Jezus als leraar wordt benadrukt. Het gebruiken van Bijbelverhalen ter versiering en de aanwezigheid van afbeeldingen van Jezus in protestantse interieurs trokken mijn aandacht.

Na de bachelor besloot ik om voor mijn masterscriptie meer onderzoek te doen naar Friese preekstoelen met Bijbelse taferelen op de kuip. In totaal zijn er zo'n negen gestoeltes in Friesland met deze kenmerken, die allemaal in of nabij de achttiende eeuw zijn vervaardigd.

Ik heb mij vooral gericht op de interieurs en preekstoelen van de Laurentiuskerk te Kimsward, de Andreaskerk te Wijnaldum en - opnieuw - de Mariakerk te Mantgum. Door zelf onderzoek te mogen doen naar Fries religieus erfgoed is mijn enthousiasme hierover alleen maar groter geworden. Met name het typerend protestantse interieur van Friese dorpskerken spreekt mij zeer aan; ik geniet van de balans tussen soberheid en gedetailleerde versieringen.

Ik kijk ernaar uit om mij tijdens mijn stage bij Stichting Alde Fryske Tsjerken te richten op kerkinterieurs als geheel en daarbij zowel op kunsthistorisch als op bouwkundig gebied meer kennis op te doen. Uiteindelijk hoop ik deze kennis en ervaring te kunnen combineren met educatie, zodat het belang van dit religieuze en culturele erfgoed ook voor de volgende generaties zichtbaar is. Ik ben zeer blij met de warme ontvangst en de begeleiding die ik krijg en ik hoop met mijn stage een serieuze bijdrage te kunnen leveren aan het werk van Stichting Alde Fryske Tsjerken.

rijke Friese orgelcultuur brengt die verantwoordelijkheid nu eenmaal met zich mee.

Bearn Bilker

Voorzitter Stichting Organum Frisicum -het Friese orgel-

NIEUWS VAN FOLK & TSJERKE

In tijden als deze is er door veel verenigingen weinig nieuws te melden. Toch staat de geschiedschrijving op het terrein van de kerkhistorie niet stil. Via onze website 'folk-en-tsjerke.nl' wordt geprobeerd onze leden, maar ook andere belangstellenden van nieuwe uitgaven op dit gebied op de hoogte te houden. Daarom is er onder het kopje 'Nijs' / 'Nieuws' een nieuw onderdeel toegevoegd: 'Om te lêzen' / 'Om te lezen'. Mocht een uitgave van een boek of een artikel daartussen nog niet vermeld staan, dan hoor ik dat uiteraard graag. Datzelfde geldt wanneer er een activiteit is, die dan weliswaar niet uitgaat van 'Folk&Tsjerke', maar waarvoor onze leden belangstelling kunnen hebben. Laat het weten en via de digitale weg kan het onze leden bereiken. De 'Vereniging Nederlandse Kerkgeschiedenis' (VНК) is u al voorgegaan.

ds. Tēje T. Osiḡa (secretaris)

(t.t.osiḡa@ziggo.nl of 0517-853000)

P.S. Dit is ook het adres om u als lid op te geven. Leden wordt gevraagd om (minimaal) € 10,00 bij te dragen om de kosten van onze vereniging te dekken.



Foto Jolanda Haven



Van de excursiecommissie

NAJAARSEXCURSIE OP ZATERDAG 9 OKTOBER 2021

Vorig jaar, het vijftigjarig jubileumjaar van de Alde Fryske Tsjerken, is de najaarsexcursie wegens de coronamaatregelen helaas niet doorgegaan. Wij hopen op zaterdag 9 oktober a.s. de kerken in Gaast en Ferwoude die in 2018 als resp. 50e en 51e kerk aan de SAFT zijn overgedragen en de in 1985 overgedragen Grote Kerk te Allingawier alsnog te kunnen bezoeken. Drie kerken die in een prachtig weids, groen landschap van de Friese Zuidwesthoek liggen. De kerkelijke gemeente van Gaast en Ferwoude vormen sinds de Reformatie samen een kerkelijke gemeente met een gemeenschappelijke predikant en gaan ook samen hun gemeenschappelijke weg als kerken van de Alde Fryske Tsjerken.

In zijn informatief artikel 'Bep leisterd en ommetseld', in het Tijdschrift (juni 2019) beschrijft Hans Willems, hoofdredacteur, de kerken van Gaast en Ferwoude. Hij noemt de beide kerken bijzondere godshuizen aan de IJsselmeerkust. Hun ligging en ook die van de dorpskerk van Allingawier nodigen uit om deze drie kerken als bakens in het landschap te bezichtigen.

Graag verwijst ik naar het artikel van Hans Willems en noem enkele opvallende details.

Gaast:

- de Friese inscriptie in de huidige klok van Gaast;
- de kroonluchters in de kerk van Gaast, die afkomstig zouden zijn uit de voormalige synagoge of de Broerkerk van Bolsward;
- gedenksteen evacués WOII.

Ferwoude:

- de karakteristieke zandgele kleur van het exterieur;
- het zandstenen kuifstuk boven het toegangspoortje;
- De Ferwouder Meer Bank (een verwijzing naar het drooggelegde meer ten zuiden van Ferwoude)
- gedenkstenen van evacués uit WOII
- grafzerk van een predikant die overleed aan de pestziekte.

Allingawier:

De Grote Kerk ligt in het fraaie museumdorp Allingawier dat net als Ferwoude onderdeel is van de toeristische route "Aldfaers Erf" en herbergt tegenwoordig een bijzondere klankbeeldvoorstelling. In 1635 wordt de middeleeuwse kerk gesloopt en geheel vervangen door de huidige Grote Kerk die in 1978 is gerestaureerd. In de voorkerk zit in de muur van de zadeldakten een epitaaf in renaissancestijl waarin de eerstesteenlegging wordt gememoreerd. De luidklok, gegoten in 1599 en afkomstig uit de voormalige kerk, is tot op de dag van vandaag te horen. Lopend over een oude altaarsteen in de voorkerk komt men de kerkzaal binnen met kerkbanken uit 1545. Aan de kleur van de steen bij de koorsluiting is te zien dat de kerk in de jaren 1783-1788 is verbouwd en dat de kerk toen is ingekort. Een kerkgebouw dat zienderogen zijn geschiedenis vertelt.

PRAKTISCHE INFORMATIE

De kerken zijn op 9 oktober van 11.30 – 17.00 uur gratis te bezichtigen. Er vinden regelmatig lezingen en rondleidingen plaats. In de kerk is een brochure met kerkbeschrijvingen verkrijgbaar.

Deze kost € 3,- . U kunt de brochure ook downloaden. www.aldefrysketsjerk.nl.

Vervoer per bus. Degene die zich graag met de bus laten vervoeren en gebruik willen maken van de lunch, graag voor 18 september aanmelden bij het bureau: info@aldefrysketsjerk.nl Belangstellenden die zich vorig jaar hebben aangemeld, worden verzocht zich opnieuw aan te melden.

De kosten bedragen € 50,- (brochure, bus, lunch, koffie/thee). Let op!! U betaalt wanneer u per mail bericht ontvangt dat de excursie per bus (incl. de lunch) doorgaat met daarin praktische informatie (o.a. betalingsgegevens).

De excursiebus vertrekt 11.00 uur van busstation Leeuwarden en komt daar rond 17.00 uur weer terug.

Adressen van de kerken: Gaast: Zeedijk 9 ; Ferwoude: Buren 2 ; Allingawier: Kerkbuurt 23.

Namens de excursiecommissie,
Piet Wouda (voorzitter)

Boksumer kerk bijzonder vaak open



Interview

JAAP VAN DER BOON

Foto's Jan de Boer

Van links naar rechts Dina Visser, Kees Iepema, Hieke de Vries en Mark van Houten

Als de provincie Fryslân een prijs in het leven zou roepen voor meest gastvrije kerk, zou die van Boksum hoge ogen gooien. De deur van dit bezit van de Alde Fryske Tsjerken is bijzonder vaak van het slot. Sinds kort kunnen bezoekers tegen een bescheiden vergoeding zichzelf ook een kop koffie of thee inschenken.

Als Kees Iepema en Hieke de Vries van de plaatselijke commissie van de Alde Fryske Tsjerken de hal van de Sint Margarethakerk betreden zien ze dat er flink gebruik is gemaakt van het koffie-apparaat. “Alve bakjes

kofje ferkocht”, constateert Iepema. “It is moai dat de besikers harsels rêde kinne”, vindt De Vries.

Iepema woont in een voormalige boerderij vlak bij de kerk, is gepensioneerd en zo is hij in de gelegenheid om zo vaak mogelijk de kerkdeur van het slot te halen en het uitklapbord ‘kerk open’ bij het hek te zetten: “As ik thús bin, it is moai waar en as ik derom tink”, legt hij uit. In de praktijk is de kerk bijna dagelijks te bezichtigen van april t/m september. Als Iepema met vakantie is, opent mede-commissielid Mark van Houten, die in de oude smederij aan de andere kant van de blikvanger van Boksum woont, de kerk.

“Wy dogge dit al jierren”, vertelt Iepema. “Minsken kinne ek nei de wc en skûlje as it reint.” Mede omdat Boksum aan de Elfstedenroute en het Sint Odulphuspad ligt en bovendien in het knooppuntennetwerk is opgenomen, komen er jaarlijks een groot aantal bezoekers, naar schatting 900.

De buitenkant van de 12e-eeuwse kerk vertelt met zijn diverse soorten metselwerk al een heel verhaal, maar de binnenkant is ook zeker de moeite waard. In de hal van de kerk ligt een oude zandstenen grafkist verdiept in de vloer, en erboven hangt een groot stenen blad, waarschijnlijk een altaarsteen.

Wie de kerkzaal binnenkomt, wordt meteen getroffen door het sobere, maar gave protestantse interieur, met twee herenbanken en een 17e-eeuwse preekstoel en doophek. Dat de kerk na zo vele eeuwen nog bestaat, raakt zowel Iepema als De Vries. “As se der net wêze soe, dan soene je it beaken fan Boksum kwyd wêze”, zegt De Vries. “Dat minsken hjir sa lang bliidskip en fertriet meiinoar dield ha, dat ontroert”, vult Iepema aan.

Een pronkstuk is het orgel uit 1675, een van de oudste van Friesland. Een als groot gedrapeerd gordijn geschilderd houtwerk omlijst het orgel, zodat het grote muziekinstrument nog feestelijker uitkomt. Apart zijn ook de houten jaloezieën voor de ramen in de zuidmuur, de piscine en de fraai bewerkte grafzerken in het middenpad.

Van de laatste tijd zijn de banklange kussens, gemaakt door een handwerkclub uit het dorp. De ene kant heeft sobere kleuren, die bij rouwdiensten of bij kerkdiensten in de Lijdenstijd gebruikt worden. De andere kant heeft vrolijke kleuren, voor bijvoorbeeld trouwdiensten.

De kerk is ook opengesteld als refugio, overnachtingsplek voor pelgrims. Daar is nog niet heel veel gebruik van gemaakt, maar binnenkort kan de plaatselijke commissie weer een veldbed tevoorschijn halen, voor een pelgrim uit Zuid-Limburg. Hieke de Vries en mede-commissielid Dina Visser hebben al eens ‘proef geslapen’. “It wie hiel bysûnder”, heeft ze ervaren. “De rêst, de stilte, dû hearst de flearmûzen bûten.” Maar echt diep slapen, dat is er die nacht niet van gekomen.

Onlangs kreeg de kerk de bijna complete skeletten van twee slachtoffers van de Slag om Boksum (1585) in bruikleen. Komende herfst hoopt de plaatselijke commissie de stoffelijke resten op feestelijke wijze een plekje te geven in het monumentale gebouw. Hoe, dat houdt zij nog even geheim.



Sarcofaag in Boksumer kerk. Foto Jan de Boer



Wandarmen in de kerk van Weidum, Taeke Pluimker, Leeuwarden 1769. Foto Willem Hansma

MARCO BLOKHUIS

Geelgieters en koperslagers

Koperen voorwerpen in Friese kerken (2)

In het vorige nummer is aandacht besteed aan koperen voorwerpen in Friese kerken van voor ca. 1700. In deze bijdrage is de aandacht gericht op voorwerpen uit later tijd.

FRIESE GEELGIETERS IN DE ACHTTIENDE EEUW

Waren de geelgieterswerken in de zeventiende eeuw vooral afkomstig uit Holland, in de achttiende eeuw waren er meerdere geelgieters in Friesland zelf die koperwerk leverden aan de kerken in hun provincie.

In Leeuwarden werkten bijvoorbeeld als geelgieter Dirk Pluimker (vanaf 1726 – 1764) en zijn zonen Minse (Menso) (geb. 1731) en Taeke (1732-1782). Alleen van Taeke Pluimker is meer bekend. Zijn geelgietersbedrijf was gevestigd in de Slotmakersstraat. Hij was nogal ondernemend en adverteerde in de *Leeuwarder Courant* van 23 april 1768 en van 24 oktober 1770 voor het gieten van 'alderley soort van kerk-kronen'.¹ Hij signeerde zijn werk niet, maar uit de archieven is bekend dat hij in 1769 kroonluchters, blakers en wandarmen maakte voor de kerk van Weidum, in 1775 een lezenaar voor de kerk van Ferwert en in 1777 een lichter voor de kerk van Wirdum. Vlak voor zijn dood in 1782 leverde hij nog koperwerk voor het doophek in Hallum.²

Hij leverde het hele assortiment dat te vinden is in protestantse kerken en daarnaast nog allerlei andere artikelen. Dat hij niet gespecialiseerd was in kerkelijk koperwerk was mogelijk de reden dat zijn werk buiten Friesland niet voorkomt. Op 31 september 1789 adverteerde zijn vrouw, die toen weduwe was en het bedrijf voortzette, dat zij veel kerkkronen in Friesland had gemaakt. Helaas meldde ze niet waar. Ongetwijfeld zullen er dus meer kroonluchters aan dit bedrijf toegeschreven kunnen worden.

Van andere Leeuwarder geelgieters is tot nu toe veel minder bekend. Van Jan Klinkhamer weten we alleen



Lezenaar aan de preekstoel van Driezum, Lieuwe Geerts, Dokkum 1772. Foto Willem Hansma

dat hij koperwerk leverde aan de kerk van Wieuwerd in 1766 en aan de kerk van Marssum in 1752 en 1768.³ Van Johannes Bon weten we dat hij in 1799 een koperen lezenaar met een ster leverde aan de kerk van Duurswoude, die daar nog steeds te bezichtigen is.⁴

Vaker voorkomend is de naam van Lieuwe Geerts (? – 1795) uit Dokkum. Voor de kerk van Driezum leverde hij in 1772 een bijzonder fraaie lezenaar, waarvan de koperen plaat waarmee hij aan de preekstoel is bevestigd, perfect aansluit op het houtsnijwerk van de preekstoel. Zowel op het paneel als op de koperen wandplaat zien we de voor die tijd kenmerkende asymmetrische rocailles. De mal van de lezenaar en het snijwerk op het paneel zijn dan ook gemaakt door dezelfde beeldsnijder, Yge Rintjes, ook



De preekstoel van Holwerd met lezenaar en zandloper van Lieuwe Geerts, Dokkum 1779. Foto Foto Archief Regn. Steensma

uit Dokkum. Lieuwe Geerts hoefde dit model alleen in koper te gieten, te detailleren en te polijsten.

Yge Rintjes maakte ook het snijwerk voor de preekstoel van Holwerd. Gezien de samenwerking in Driezum was het niet toevallig dat Lieuwe Geerts ook hier de opdracht kreeg voor het gieten van twee identieke lezenaars en een zandloper met houder. Alleen de lezenaar op het doophek is gesigneerd en gedateerd L. GEERTS 1779.

De lezenaars in Holwerd lijken veel op die in de kerk van Damwoude die Geerts in 1776 goot. Uit alles blijkt dat Geerts voor deze lezenaars dezelfde mal heeft gebruikt.

De doopbekkenhouder en het bijbehorende bekken in Holwerd zijn van vroeger datum en werden blijkens de kerkrekening al in 1767 gekocht. Daarvoor werd 'betaelt aan de weduwe van H. Maessen'.⁵ Over deze H. Maessen en mogelijke andere werkstukken is niets bekend. De doopbekkenhouder vertoont overeenkomst met die in Oosternijkerk uit vermoedelijk dezelfde tijd. Het bijzondere van beide houders is dat ze worden



Signatuur van Lieuwe Geerts op de doopheklezenaar van Holwerd, 1779. Foto Jan de Boer



Doopbekkenhouder in de kerk van Oosternijkerk, 1750-1775. Foto Jan de Boer



Lezenaar op het doophek in de kerk van Mantgum, 1781. Foto auteur

vastgehouden door een vuist, een motief dat ook buiten Friesland voorkomt. Het maakt al met al opnieuw duidelijk dat bestaande vormen en modellen steeds opnieuw werden gebruikt.

EEN FRIES TYPE LEZENAAR?

Een achttal achttiende-eeuwse lezenaars heeft alleen twee lichte geelkoperen ondersteuningën onder een houten leesblad. Soms gaat het om een stam met voluutkrullen die het houten leesblad ondersteunen, zoals in Oosterlittens (1754). Een zelfde ondersteuning, maar dan onder een verhoudingsgewijs open koperen leesblad komt ook voor. Dit is een eenvoudiger, lichter en waarschijnlijk goedkopere uitvoering dan de vaak zware koperen lezenaars op een scharnierende arm in andere provincies. Het kan gezien worden als een Fries kenmerk.⁶

Een voorbeeld daarvan zien we in de kerk van Mantgum. Beide lezenaars (1781, voor voorzanger en predikant) hebben twee gegoten ondersteuningën onder een rechthoekige plank. Op de preekstoel van de kerk in Buitenpost zijn de twee ondersteuningën gecombineerd met een zeer open leesblad. Op de lezenaar uit 1769 in Lodewijk XV-stijl zien we de initialen FR die verwijzen naar ds. Franciscus Rondaan, de toenmalige predikant (1768-1775).⁷ Helaas is de maker ervan niet bekend.

Ook twee lezenaars in Beetsterzwaag (1804) bestaan uit een combinatie van een open blad en twee steunen. We zijn dan aanbeland in de negentiende eeuw. Het leesblad heeft dan vaak een uit de koperplaat gezaagde decoratie. In Beetsterzwaag zijn dat de initialen van de kinderen van de families die de nieuwbouw van de kerk financierden.⁸

KOPERSLAGERSWERK

Collecteschalen en doopbekkens worden gemaakt door de koperslager. Met elkaar gaat het om honderden exemplaren. Vanuit kunst- en cultuurhistorisch perspectief zijn ze lang niet allemaal van belang. Voor de plaatselijke kerk ligt dat anders, want het zijn objecten die vaak al eeuwen bij de kerk horen.

Als gebruiksvoorwerpen zijn ze vaak eenvoudig van vorm en daardoor moeilijk te dateren. Dooptbekkens zijn soms wat lager en hebben een gewelfde spiegel met een wat bredere rand, zoals de doopschaal van Haule (h. 7 cm, diam. 27,3 cm). Een collecteschaal is vaak wat hoger met een plattere spiegel en een smallere rand. Maar er zijn ook doopschalen die deze vorm hebben.

Het zijn de gedateerde en met tekst gegraveerde exemplaren die ons nader informeren. Het lijkt of de schaal te Boornbergum (h. 8 cm, diam. 27,2 cm) voor beide doeleinden werd gebruikt. Op de rand staat te lezen: GEDENCKT DEN AERMEN, DEN MILDEN GEVER HEEFT GODT LIEF, DIE DAER GELOOFT EN GEDOOPT WORT SAL SALICH WORDEN. AO 1614. Het eerste deel van de tekst wijst op een collecteschaal; het tweede gedeelte verwijst naar de doop.

Op het doopbekken in Oosterlittens (h. 6,5 cm, diam. 24,1 cm) uit 1756 staan behalve een jaartal de namen van



Preekstoellezenaar in de kerk van Buitenpost, 1769. Foto Willem Hansma



Koperen collecte- en doopschaal in de kerk van Boornbergum, 1614. Foto Jan de Boer

kerkvoogden, secretaris en predikant. Dergelijke informatie geeft het doopbekken uiteraard een meerwaarde.

Soms veranderde de functie van het bekken of de schaal in de loop van de tijd. Een als doopbekken geregistreerde schaal in Veenwouden blijkt volgens de inscriptie toch een collecteschaal te zijn: EEN BEKKEN : / VOOR . DE . DIAKONIE . TE / VEENWOUDEN / NOVEMBER : 1842.

Opmerkelijk is dat de meeste geregistreerde collecteschalen van latere datum zijn. Dat kan natuurlijk te maken hebben met het feit dat collecteschalen in elke dienst gebruikt worden en daardoor onderhevig zijn



Dooptont in de H. Martinuskerk van Roodhuis, Jan Bijvoets, Workum 1841. Foto Museum Catharijneconvent

aan slijtage. Doopbekkens worden verhoudingsgewijs minder gebruikt en gaan daardoor langer mee.

De vorm van de schalen is in de loop van de tijd min of meer gelijk gebleven. In 1874 was de H. Martinuskerk in Dokkum aan nieuwe collecteschalen toe. Dankzij de tekst op de onderzijde: HET R.C. ARMBESTUUR / DOCKUM 1874, gevolgd door een aantal namen en de tekst op de rand: GEEFT EN U ZAL GEGEVEN WORDEN. Luc. 6, Vs 38 weten we dat het inderdaad om een collecteschaal gaat uit 1874.

Namen van koperslagers die deze gebruiksvoorwerpen maakten zijn nauwelijks bekend. Het zal in de meeste gevallen gaan om de plaatselijke koperslager. Pas uit de twintigste eeuw zijn wel enkele namen bekend, zoals koperslagerij Buikstra in Grou en Klaas Dijkstra te Sneek. De laatste maakte enkele doopschalen met reliëf voor o.a. de Martinikerk in Sneek. Gaandeweg werd koper als materiaal weer opnieuw ontdekt door kunstenaars.



Dooptont in de H. Bonifatiuskerk in Leeuwarden, Marinus Antonius Nagtheim, Leeuwarden 1846. Foto Hans Jorna

KATHOLIEKE KOPERSLAGERS

Koper is in katholieke kerken steeds een belangrijk materiaal geweest. Door de eeuwen heen zijn tientallen koperen kandelaars, doopvonten met deksels, tabernakeldeurtjes, wierookvaten en -scheepjes, collecteschalen etc. gemaakt voor Friese kerken.

In het bijzonder in de negentiende eeuw werden in Friesland enkele bijzondere doopvonten en kandelaars gemaakt met een combinatie van roodkoper en geelkoper. In 1841 maakte de Workumer koperslager Jan Bijvoets een opmerkelijk doopvont voor de H. Martinuskerk in Roodhuis. Dit doopvont bestaat uit een bekken en een deksel die samen een grote bol vormen, die op een halfbolvormige smeedijzeren voet en stam is geplaatst. Met de bekroning op het deksel is het doopvont ruim twee meter hoog. Het grote doopvont heeft veel weg van een wereldbol. De bol is van roodkoper met in het midden een rand met geelkoperen sterren en op het deksel stralenbundels. Qua vormgeving, materiaal en formaat is het een uniek stuk in Friesland.

Ook in de H. Bonifatiuskerk in Leeuwarden staat een bijzonder fraai doopvont (1846) dat is gemaakt door Marinus Antonius Nagtheim (1823-1863). Hij was de zoon van Petrus Nagtheim die werkzaam was als kopersmid en kachelmaker. Het doopvont is met een hoogte van een meter kleiner dan dat in Roodhuis, heeft een architectonische opbouw en is vrijwel geheel uitgevoerd in geelkoper. Hier zijn slechts enkele details uitgevoerd in roodkoper. Het bekken vormt samen met het deksel een bol, die hangt tussen zes gladde koperen zuilen. Het deksel, bekroond door een grote siervaas, heeft een opengewerkte uitgezaagde rand met tekst. Daarop is te lezen dat het doopvont werd gemaakt ter gelegenheid

van het 25-jarig jubileum van pastoor Kirch. Net zoals van Jan Bijvoets zijn er van Marinus Nagthheim verder geen werkstukken bekend.

Beide doopvonten hebben een tamelijk luxe uitvoering. Waarschijnlijk zijn ze gemaakt voor een bijzondere gelegenheid. Het zijn niet de enige bolvormige doopvonten in Nederland. In de Oud-Katholieke kerk te Dordrecht bevindt zich een exemplaar uit 1843. Of er sprake is van een soort mode zal nader onderzoek moeten aantonen. Incidenteel treffen we deze vorm, in feite een praktische en basale vorm, ook al aan in de zeventiende eeuw.⁹

In dezelfde H. Bonifatiuskerk in Leeuwarden staan twee kandelaars gemaakt van een combinatie van geelkoper en roodkoper met de inscriptie: VEREERD [=geschonken] WILLEM WORTELAAR 1849. Deze Willem was van beroep koperslager en overleed in dat jaar. Waarschijnlijk zijn de kandelaars gemaakt door zijn zoon Jacobus Wortelaar (1802-1858), eveneens koperslager.

Fraaiere nog zijn twee communiebankkandelaars, eveneens gemaakt van een combinatie van geel- en roodkoper door Jacobus Wortelaar. Blijkens een inscriptie op één van de kandelaars schonken Jacobus en zijn vrouw Cecilia Tjepkema in 1855 de kandelaars aan de kerk: UIT KINDERLIJKE EERBIED VOOR GOD / EN / TOT LUISTER VAN (ZIJN) GODSHUIS / ZIJN / TWEE KANDELAARS AAN / DE PAROCHIE KERK VAN / DE HEILIGE BONIFATIUS TE LEEUWARDEN VEREERD ; DOOR JACOBUS WORTELAAR EN DESZELFS / ECHT-GENOTE CECILIA TJEPKEMA, LEKEN VAN GENOEMDE / PAROCHIE KERK ; OP DEN 6E APRIL 1855.

Uit dezelfde periode stammen een fraaie paaskandelaar van de Leeuwarder koperslager F.A. Blaustra uit 1852 in de H. Dominicuskerk in Leeuwarden en de twee pyramidale altaarkandelaars die koperslager A.S. van der Wal uit Raerd in 1871 voor de H. Marcuskerk van Jirnsum maakte, allemaal uitgevoerd in roodkoper en geelkoper.

De gecombineerde toepassing van deze kopersoorten is typisch voor het tweede en derde kwart van de negentiende eeuw en lijkt een modeverschijnsel. De verschillende onderdelen van de kandelaars zijn afwisselend van roodkoper en geelkoper, wat een bijzonder effect geeft. Graas suggereert dat dit te maken heeft met een technische innovatie in die tijd.¹⁰ De toepassing van twee soorten koper zien we vooral in kerken in Noord-Brabant en Gelderland, specifiek de Bommelerwaard, maar zoals blijkt uit deze kandelaars en doopvonten, ook elders. Het was in die tijd in ieder geval een trend.

NEOGOTIEK EN LEVERANCIERS VAN KERKARTIKELEN

De bovengenoemde voorwerpen zijn vaak gemaakt voor schuilkerken of relatief kleine classicistische kerken, zoals de statie aan de Vleesmarkt in Leeuwarden. Deze kerk werd in de jaren 1882-1884 vervangen door de huidige neogotische H. Bonifatiuskerk naar ontwerp van P.J.H. Cuypers. Toen de nieuwe kerk klaar was, zijn oude voorwerpen meegenomen. Maar men schafte ook nieuw



Kandelaar voor de H. Marcuskerk van Jirnsum, Andries Sints van der Wal, Raerd 1871. Foto Hans Jorna

koperwerk aan, zoals het tabernakel en retabel van het hoogaltaar van een Duits atelier. Samen met de koperen kandelaars van o.a. de firma Brom uit Utrecht heeft het geheel een bijzondere uitstraling.

Deze situatie geldt ook voor veel andere katholieke kerken in Friesland in de negentiende en twintigste eeuw. Het is de tijd van de katholieke emancipatie, toen veel nieuwe kerken werden gebouwd en ingericht, meestal uitgevoerd in neogotische stijl. Veel nieuwe voorwerpen voor deze kerken zijn van geelkoper, zoals altaarschellen, kruisbeelden, wijwateremmers, wierookvaten, wierookscheepjes, etc.

Voor zover de naam van de maker bekend is, zijn ze afkomstig van ateliers buiten Friesland, vooral van de firma's Brom en Van Roosmalen, beide uit Utrecht. Maar er zijn ook minder bekende leveranciers van buiten Friesland.

De kerk van de H. Martinus en H.H. Bonifatius en Gezellen in Dokkum heeft een stenen doopvont waarvan alleen het grote neogotisch torendeksel van



Doopvontdeksel in de H. Martinus en H.H. Bonifatius en Gezellen in Dokkum, G. van den Brekel, Nijmegen 1875-1900. Foto Peter Sauermann

geelkoper is. Voor Friesland is een dergelijk neogotisch doopvont een unicum. Het werd gemaakt door G. van den Brekel te Nijmegen, die ook doopvonten leverde aan enkele andere kerken in Nederland, waaronder Vilsteren. De stenen vonten met de zware deksels moeten, anders dan de lichtere koperen, zwaar verankerd worden en zijn niet verplaatsbaar. Met een dergelijk doopvont greep men terug op de grote zware gotische doopvonten van voor de Reformatie.

In de H. Mattheüskerk in Joure bevindt zich een altaarlezenaar (1850-1875) waarvan de poten doen vermoeden dat het een voortzetting is van de achttiende-eeuwse preekstoellezenaars op gegoten voluutvormige ondersteuning – en dus mogelijk van Friese makelij. Dit type lezenaar komt echter nog in minstens tien andere Nederlandse kerken voor, vooral in het oosten van het land. De maker of leverancier hiervan kon niet worden achterhaald, maar dat zal niet iemand uit Friesland zijn.

Voor het hoogaltaar in de laat-neogotische H. Fredericuskerk in Steggerda leverde de fa. Brom te Utrecht in 1921 een fraai retabel waarin veel koper is toegepast. De deurtjes van het tabernakel, de omlijsting van het retabel met korenaren en de reliëfs met de knielende engelen aan weerszijde van het kruis trekken, zeker bij het juiste licht, alle aandacht.

Geelkoper bleef tot in het eerste kwart van de twintigste eeuw een veel gebruikt materiaal voor kerkelijke voorwerpen, maar Friese koperwerkers leverden daar na de negentiende eeuw eigenlijk geen bijdrage meer aan.

TOT SLOT

Het gele koperwerk heeft altijd zijn plaats behouden in zowel het protestantse als het katholiek kerkinterieur. De oude kandelaars, kruisbeelden, lezenaars en kroonluchters sieren nog steeds de kerken. Ook worden er nog steeds nieuwe voorwerpen van glanzend koper aangeboden, zowel nieuw vormgegeven als kopieën van oude modellen. Koper blijft een aantrekkelijk materiaal en ook tegenwoordig zijn er nog kunstenaars die de 'kracht' van dit metaal kennen en er fraaie voorwerpen van maken. De geschiedenis van koperen voorwerpen in kerken gaat nog steeds door.

Marco Blokbuis is als erfgoed specialist verbonden aan Museum Catharijneconvent te Utrecht. Hij doet onderzoek naar kerkelijke collecties.

Literatuur

- W. van Biemen, A. de Groot, B. Linskens (red.), *Koper in Kerken. Geelgieters en hun werk in Nederlandse kerkgebouwen*, Leiden 2018.
 W. Hansma, *De Johanneskerk van Weidum*, Gorredijk 2015.
 T.G.M. Graas, Waterstaatskroon, in: Object van de maand, website SKKN, december 2004.
 T.G.M. Graas, Koperen lezenaars in protestantse kerken. Een onderzoek naar zeventiende en achttiende eeuwse geelgieters in Nederland. In: *Lood om oud ijzer. Koper, tin en ijzer in Nederlandse kerken*, Soesterberg 1998.
 M. Stokroos, *Koper in Nederland. Het gebruik van koper in voorbije eeuwen*, Amsterdam 1990.
 S. ten Hoeve, G.P. Karstkarel, Regn. Steensma, *Kerken in Friesland. Gebouwen, inrichting en gebruik*, Baarn 1985.
 S. ten Hoeve, *Friese preekstoelen*, Leeuwarden 1980.

Noten

- Graas 1998, p. 208. W. Hansma, *De Johanneskerk van Weidum*, Gorredijk 2015, p. 41 verwijst naar advertenties in 1772 en 1783 waarin niet alleen kerkelijke voorwerpen worden aangeboden.
- Herma van den Berg, *Noordelijk Oostergo. Ferwerderadeel*, 1981, p. 149: 'In 1781 leverde Taeke Pluimker aan de kerk van Hallum 'een koperen draaiarm en stander met 'twee koperen blakers en pijpen op het hek in de kerk bij de lessenaar'.
- Graas 1998, p. 208: Klinkhamer kreeg f 7 voor een lezenaar in Wieuwerd wat al duidt op een eenvoudige lezenaar van het Friese type met houten leesblad op een koperen steun.
- In het kasboek van de kerkvoogdij van 1799 staat vermeld: "den 16 maart an J.Bon geelgyeter te Leuwaar voor een koperen lezenaar een some van vyer en dartig gulden ----- f 34-0-". De lezenaar is geheel van koper en daarom vergeleken met die te Wieuwerd ook aanzienlijk duurder.
- H.M. van den Berg, *Noordelijk Oostergo, Dongeradelen*, Den Haag 1983, p. 95.
- Graas 1998, p. 159.
- Zie het artikel van Willem Hansma over de kerk van Buitenpost in dit blad.
- Inventarisrapport Dorpskerk Beetsterzwaag, Museum Catharijneconvent (voorheen Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland), 1992.
- Met dank aan Richard de Beer die mij wees op de doopvonten in Dordrecht uit 1843 en dat in Teeffelen uit 1621. In de Franciscus Xaveriuskerk te Enkhuizen bevindt zich eveneens een bolvormig doopvont (1675-1725) dat duidelijk een wereldbol verbeeldt en onderdeel is van een groter geheel.

10 Graas 2004



De foto's bij dit artikel zijn van de auteur, tenzij anders vermeld

WILLEM HANSMA

De Mariakerk van Buitenpost

Aanwinst met museale allure



De kerk van Buitenpost op een tekening van Stellingwerff (1723).
Coll. Kerken in beeld

Opnieuw heeft de Stichting Alde Fryske Tsjerken een kerkgebouw in bezit gekregen, dat in *De Friese Elfkerkentocht*¹ tot de fraaiste onder de Friese dorpskerken gerekend wordt. Op vrijdag 28 mei is de Mariakerk van Buitenpost aan het bestand van de stichting toegevoegd. Het betreft hier een laatgotische dorpskerk, die in de regio een belangrijke status heeft gehad. De grootte van dit forse kerkgebouw maakt dat al duidelijk. Is de architectuur zelf al zeer de moeite waard vanwege de bewaard gebleven middeleeuwse onderdelen, binnen vinden we een schat aan objecten die het een bijna museale status verlenen.²

De naam Mariakerk is overigens niet de originele. De patroonheilige van de vroegere parochie is onbekend. Omdat zich naast de noordelijke ingang een votiefsteen bevindt met de tekst *IHS . MARIA / M . CCCC . XCVI* (Jezus, Maria, 1496), is in 2008 voor de naam Mariakerk gekozen. Het betreft hier echter een zegenbede ter gelegenheid van de herbouw van de kerk in genoemd jaar. Het is dus allerminst een aanwijzing dat Maria ook de patroonheilige van de kerk was.

HET GEBOUW

Verreweg het oudste deel van de Mariakerk is de toren. De kloostermoppen wijzen op een bouwtijd rond 1200. In de zestiende eeuw is de toren verhoogd, maar het huidige tentdak kwam er pas in 1956 na een blikseminslag.

Deze verving een vergelijkbare bekroning, die door insnoering iets meer aan een stompe spits deed denken. Op een tekening van Stellingwerff uit 1723 is dat nog goed te zien. Ooit zal die een zadeldak vervangen hebben.

De toren is alleen vanuit de kerk toegankelijk. In roerige tijden kon men zich erin terugtrekken. Met het oog daarop hadden de begane grond en de eerste verdieping een stenen overwelling. Het roept associaties op met een middeleeuwse stins. De sporen van deze gewelven zijn nog zichtbaar. De als een kistwerk opgebouwde muren zijn gevuld met keien en puin. Ze hebben onderaan een dikte van maar liefst twee meter. Lange tijd heeft de benedenruimte met zijn grote nissen als *hûnegat* gefungeerd.

De blikseminslag en de daaropvolgende brand brachten ook schade toe aan de luidklok. In 1957 werd hij daarom hergoten door de firma Van Bergen uit Heiligerlee. De oudere, een uit 1883 daterende klok, is tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gevorderd.

Het kerkgebouw is veel jonger dan de toren. De al genoemde votiefsteen bij de deur vermeldt weliswaar het jaartal 1496, maar een grote memoriesteen eronder refereert aan een brand in 1594 en de wederopbouw in 1611 op initiatief van grietman Feijco Herbranda. Op de oostmuur van de toren is door sporen nog zichtbaar dat de nieuwe kerk lager uitviel dan de vorige. Men hergebruikte de stenen en bepleisterde het gebouw met een rode stuc laag om het minder fraaie metselwerk te camoufleren. In een venster aan de noordzijde is nog een stukje van dit pleisterwerk te zien. Later werd de kerk witgepleisterd, de reden waarom hij tot 2008 met de naam 'Alde Wite' werd aangeduid.

Grote spitsboogvensters bevinden zich aan de zuidzijde. Die aan de noordkant zijn op twee na dichtgemetseld. Ooit hebben deze vensters een middenstijl gehad met glas-in-loodramen. Buiten zorgen steunberen voor extra stevigheid. Die aan de zuidoostzijde van het vijfzijdige koor dateren uit ongeveer 1500.

HET INTERIEUR

Bij binnenkomst valt meteen op hoe rijk de inrichting van de kerk is. Het koor wordt gedomineerd door grote rouwkassen, tegen de noordmuur staat een rij herenbanken, de zuidmuur wordt in beslag genomen door preekstoel en doophek en aan de westzijde bevindt zich een groot orgel. Het is een van de best bewaard gebleven voorbeelden van de traditionele Friese protestantse kerkinrichting. Het brede middenpad vergroot het gevoel van ruimtelijkheid. Een groot deel van de vloer bestaat uit grafzerken uit de zestiende en zeventiende eeuw.

De preekstoel en het opvallend lange doophek dateren uit 1769. Toen kreeg schrijnwerker Egbert van der Hoek 450 caroliguldens betaald voor het werk dat hij daaraan verricht had. De panelen en het ruggenschot van de kansel hebben een rococo-omlijsting: asymmetrische schelpvormen (rocailles) en lijstwerk waaraan takken lijken te ontspruiten. De doopschaal rust op een

arm, die ook uit aan elkaar verbonden rocailles bestaat.

Dezelfde rococo-motieven zien we terug in de lessenaar. De maker ervan heeft de grote initialen F R van de ondersteuning zo vormgegeven, dat ze elkaars spiegelbeeld lijken. Het monogram verwijst naar predikant Franciscus Rondaan, die hier van 1768 tot 1775 stond. Op 28 mei 1769 preekte hij bij de ingebruikname van de nieuwe kansel over Jesaja 40. Zijn carrière eindigde voortijdig: de kerkenraad stelde in 1774 vast dat hij *met zodanige zwaare toevallen aan de spraak is belemmerd, dat hij niet meer in staat is zich verstaanbaar te kunnen uitten*. Ds. T.A. Romein, zelf uit Buitenpost afkomstig, meldt een heel andere oorzaak: de dominee werd uit zijn ambt gezet wegens dronkenschap.³ Een dorpsroddel die een eigen leven is gaan leiden? (zie ook het artikel van Blokhuis in dit nummer.)

HERENBANKEN

Tegenover preekstoel en doophek staan tegen de noord- en oostmuur maar liefst zes herenbanken, vier zonder en twee met overhuiving.

Die van de familie Scheltinga-Kinnema is de meest oostelijke van de vijf tegen de noordmuur. Deze overhuifde bank heeft een opzetstuk in de vorm van een Griekse tempel. De wapens van beide families zijn erin uitgesneden. Op de beide hoeken van de kap staat een obelisk. De stichter ervan, Livius van Scheltinga, aanvaardde in 1653 het ambt van grietman van Achterspelen. Het jaar daarop trouwde hij met Wisck van Kinnema en niet lang daarna zal het echtpaar de herenbank in de kerk hebben laten plaatsen. Livius overleed in 1670 op 39-jarige leeftijd. Zijn echtgenote was twee jaar daarvoor al gestorven, 35 jaar oud. Beiden zijn in de kerk begraven: hun grafzerken liggen er en ook hun rouwborden zijn bewaard gebleven.

De tweede overhuifde bank tegen de noordmuur is gesticht door de familie Bouricius-Van Vierssen. Hij moet bijna een eeuw jonger zijn dan de Scheltinga-Kinnema-bank. Geflankeerd door twee siervazen zien we



Interieur naar het oosten : zes herenbanken, zes rouwkassen en vier rouwborden.



Interieur naar het westen: Rechts de dichtgemetselde gotische vensters.

een uitbundig vormgegeven kuif met familiewapens. De rijke versiering maakt duidelijk dat we met de late barok te maken hebben, die op het punt staat over te gaan in de door asymmetrie gekenmerkte rococo, de stijl waarin de kansel gesneden is.

Cornelius Livius van Bouricius diende als luitenant te paard onder de prins van Oranje. In 1739 trouwde hij met Elske van Vierssen. Later was hij ontvanger-generaal te Buitenpost, wat de aanwezigheid van de herenbank verklaart. Van Cornelius is ook nog een rouwkas aanwezig in de kerk.

ROUWBORDEN- EN KASSEN

Deze rouwkas van Cornelius Livius van Bouricius is in dezelfde laatbarokke stijl gesneden als de bank en wordt bekroond door doodssymboliek: een gevleugelde zandloper met een duiven- en een vleermuisvleugel, verwijzend naar respectievelijk de dag en de nacht, en twee zeisen. De zuilen links en rechts zijn respectievelijk omrankt met eikenblad, verwijzend naar de kracht van het geloof, en laurier, teken van overwinning.

In totaal telt de kerk een viertal rouwborden en zes rouwkassen. De zeventiende-eeuwse borden werden in de begrafenisstoet meegedragen. Vervolgens hing men ze geruime tijd aan de gevel van het huis, waarna ze een plek in de kerk konden krijgen. De achttiende-eeuwse rouwkassen waren veel groter en zwaarder: die waren louter voor in de kerk bedoeld. Een paar ervan zijn in het voorgaande al genoemd. Het meest bijzondere exemplaar echter is de kas van Martinus van Acronius. Zijn moeder Romckje was de kleindochter van Livius en Wisck van Scheltinga. Begonnen als vaandrig, klom Martinus op tot luitenant-generaal. Hij overleed in 1780, 67 jaar oud.

De decoratie op en aan de rouwkas verwijst niet alleen naar de sterfelijkheid van de mens maar vooral ook naar Martinus' militaire loopbaan. Op het bord zijn twee stalen handschoenen, een helm met pluimen, een zwaard, sporen en een wapenrok met het

Acronius-wapen bevestigd. Het bord wordt omlijst door blauw-witte vaandels, lansen, kanonnen en trommels. Zelfs de pompstokken, waarmee het kruit aangestampd kan worden, ontbreken niet.

Behalve de borden en kassen vinden we in de kerk nog een epitaaf voor ds. Gerardus Croddenbosch, die van 1622 tot 1659 predikant in Buitenpost was. Hij stierf in 1659. Een negentiende-eeuwse grafsteen tegen de zuidmuur memoreert vier leden van het gezin van notaris Jan Minnema de With.

VROOMHEID IN STEEN

Drie stenen objecten in de kerk zijn het vermelden waard: het gotische doopvont, een altaarsteen en de piscina. Ze stammen nog uit de tijd dat de kerk voor de katholieke eredienst gebruikt werd.

Het stenen doopvont dateert uit de tweede helft van de vijftiende eeuw. In 1883 werd het in bruikleen gegeven aan het Fries Museum, dat in 1881 was geopend. In 1950 keerde het terug naar de kerk. Het vont heeft een grote kuip, waar een klein kind geheel in ondergedompeld kon worden. Bijzonder zijn de voorstellingen op de buitenzijde. Op de kuip staan afbeeldingen van het Lam Gods, een pelikaan, Petrus en Paulus. Petrus is herkenbaar aan de sleutel en Paulus aan een zwaard, het voorwerp waarmee hij geëxecuteerd zou zijn. Het Lam Gods en de pelikaan verwijzen naar Christus. Men meende dat de pelikaan zichzelf in de borst pikte om zijn jongen met bloed te voeden.

Op de sokkel van het doopvont staan vier figuren, die de vier levensfasen van de mens lijken te verbeelden.



De herenbanken. In het midden de Bouricius-, uiterst rechts de Scheltinga-bank.
Foto Archief Regn. Steensma



Rouwbord met oorlogsattributen van Martinus van Acronius (1780)

Daarmee zijn ze vergelijkbaar met de vier leeftijdskoppen op de hoeken van – vooral zeventiende-eeuwse – grafzerken.

Aan de zuidoostkant van de kerk bevindt zich in de koorsluiting een piscina, een ‘gootsteen’ met een afvoer



Doopvont. Linksboven de apostel Paulus met zwaard, rechts-
onder een der vier levensfasen.

naar buiten. De priester kon hier het water waarmee hij het vaatwerk en zijn handen had afgespoeld, weg laten lopen op de gewijde kerkhofgrond. In de buitenmuur is ook de afvoer nog zichtbaar.

Op een houten onderstel rust een van de altaarstenen, waarop in de rooms-katholieke tijd de mis werd opgedragen. Zoals vrijwel alle middeleeuwse kerken moet de Mariakerk meerdere altaren gehad hebben. Een ervan was in elk geval gewijd aan Sint Antonius. In het blad zijn de gebruikelijke vijf kruisjes gebeiteld, die verwijzen naar de vijf kruiswonden van Christus. Wat de steen extra bijzonder maakt, is een duidelijk zichtbare holte. Daarin bevond zich ooit een relikwie van de heilige aan wie het altaar gewijd was.

HET VAN DAM-ORGEL

Opvallend is dat de kerk pas in 1877 een orgel kreeg. Doorgaans hebben hoofdplaatsen van grietenijen al veel eerder een instrument aangeschaft, maar in Buitenpost gebeurde dat dus pas aan het eind van de negentiende eeuw. De bouwer is Lambertus van Dam uit Leeuwarden. Het is een van de vele orgels die de familie Van Dam in Fryslân geleverd heeft. Het instrument heeft twee klavieren. Daarmee worden een hoofd- en een bovenwerk bespeeld met totaal achttien registers. In 1974 werden door de firma Fama & Raadgever uit Utrecht wijzigingen uit 1930, aangebracht door de latere Firma Vaas & Bron, ongedaan gemaakt en werd een zelfstandig pedaal met vier registers toegevoegd. Daarvóór moest het pedaal het alleen doen met de pijpen van het onderklavier: ‘aangehangen’ wordt dat genoemd.



Het Van Dam-orgel, rustend op zijn dunne composietzuiltjes.

De kas wordt gekenmerkt door een groot boven- en een klein onderfront, een type dat Van Dam in 1875 ook al in Anjum toegepast had. In het snijwerk van de vleugelstukken aan de zijkant herkennen we wijnranken, druiventrossen en andere vruchten. In het midden ervan staat een vergulde vogel op het punt om op te vliegen.

TENSLOTTE

Overzien we het geheel, dan kunnen we vaststellen dat de architectuur van de laatgotische Mariakerk van Buitenpost weliswaar bijzonder is, maar dat het vooral de talrijke inrichtingsstukken zijn die het tot een belangwekkend gebouw maken. Hierboven schreven we het al: de kerk kan een bijna museale status toegekend worden. Het is een geruststellende gedachte dat door de overdracht van de kerk aan de Stichting Alde Fryske Tsjerken het behoud van dit rijke bezit ook voor volgende generaties gewaarborgd is.

Willem Hansma is neerlandicus en theoloog en redacteur van Alde Fryske Tsjerken. Hij is als docent Nederlands en kunstgeschiedenis werkzaam in het middelbaar beroepsonderwijs.

Noten

- 1 Kroesen, J., *De Friese Elfkerkentocht*. Leeuwarden 2018.
- 2 Voor dit artikel is dankbaar gebruik gemaakt van het boekje *Monumentale kerken in Achtkarspelen* van Regnerus Steensma (Gorredijk 2009) en het in eigen beheer uitgegeven *De Mariakerk van Buitenpost. Over kerk, orgel en organisten* door Garmit Bouman uit 2017.
- 3 Romein, T.A., *Naamlijst der predikanten, sedert de hervorming tot nu toe, in de hervormde gemeenten van Friesland*. Deel II. Leeuwarden 1888, p. 510.



UITGELICHT

De Plaatselijke Commissies van de Stichting Alde Fryske Tsjerken organiseren geregeld culturele activiteiten, Samen vormen onze mooie kerken het grootste kleine podium van Fryslân. Een overzicht van alle activiteiten in de tweede helft van 2021 treft u aan de in de losse UITagenda bij dit blad. De meest actuele informatie vindt u op onze website www.aldefrysketsjerken.nl

Op deze pagina leest u alles over de Podiumtour 2021.

PODIUMTOUR 2021

De jaarlijkse podiumtour, waarbij een voorstelling langs meerdere van onze kerkjes reist, is dit jaar geïnspireerd op schilderijen van Friese landschappen van kunstenaar Jentsje Popma, die dit jaar zijn 100e verjaardag viert. Zangeres Janna van der Honing en multi-instrumentalist Herman Woltman brengen samen met kunstkenner dr. Jan Henk Hamoen de muziekvoorstelling

“Tusken lân en wetter”

Enkele jaren geleden maakte Janna kennis met het werk van Jentsje Popma. Popma schilderde het Friese landschap vanuit de directe waarneming, de werkelijkheid, met de weersomstandigheden die zich op dat moment aandienen. Janna voelde meteen een connectie met zijn werk en kreeg van daaruit de drang ‘iets’ met deze connectie te doen: een muziekvoorstelling maken! Janna gaat in haar werk en leven de werkelijkheid ook niet uit de weg, ze staat er middenin, ze neemt waar en motiveert zichzelf en anderen ermee om te leren gaan. Janna staat, net zoals Popma ook vaak stond, letterlijk en figuurlijk regelmatig met beide benen in de klei “tusken lân en wetter”...

Tijdens de voorstelling hoort men de pure klanken van de muziek van Janna (zang) en Herman (o.a. gitaar). Elk lied heeft zijn eigen identiteit, zijn eigen schilderachtige werkelijkheid, telkens geïnspireerd op elementen uit schilderijen van Popma. De Friese liedteksten van Janna haar hand worden afgedrukt in een boekje, vergezeld van een Nederlandse vertaling zodat de voorstelling voor een ieder te begrijpen is.

De muziek zal tijdens een aantal voorstellingen (in onderstaand schema aangeduid met *) afgewisseld worden met verhalen over Popma en uitleg over meegebrachte schilderijen door Jan Henk Hamoen. Bij de overige voorstellingen brengen Janna en Herman na de pauze nummers ten gehore vanuit hun eerdere samenwerking.

Janna en Herman waren eerder met elkaar verbonden in de formatie Souldada. De destijds door hen gemaakte voorstelling en cd Cancão kregen lovende recensies.

Jan Henk Hamoen is theoloog en kunstkenner, bestuurslid bij Stichting Nijkleaster en uit naam daarvan beheerder van de grote collectie schilderijen die Popma schonk aan Nijkleaster.

Onderstaand de data van de voorstellingen, allemaal op zondagmiddag om 15.00 uur.

Buitenpost	26 september
Olterterp*	3 oktober
Wier	10 oktober
Jorwert*	17 oktober
Gaast	24 oktober
Terband	31 oktober
Jelsum	7 november
Foudgum*	21 november
Huizum*	28 november

Entree: € 10,- de voorstellingen met * € 13,50

Houd voor actuele informatie over de voorstellingen de UIT-agenda op onze website in de gaten: www.aldefrysketsjerken.nl

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN



KERKEN EXCURSIE

Allingawier

Gaast

Ferwoude

op zaterdag

9 oktober 2021

van

11.30 tot 17.00 uur

doorlopend

rondleidingen

in de kerken

Kerkbeschrijvingen à € 3,00

in de kerk verkrijgbaar

Voor inlichtingen: 058 213 96 66

of

www.aldefrysketsjerken.nl